

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы

**БАНК СИСТЕМАСЫНЫН ӨНҮГҮҮ
ТЕНДЕНЦИАЛАРЫ**

2004-ЖЫЛДЫН ЭКИНЧИ ЖАРЫМ ЖЫЛДЫГЫ (6)

БИШКЕК, 2005-ЖЫЛ

РЕДАКЦИЈАЛЫК КЕҢЕШ:

Төрайымы: Омурзакова Г.М.
Кеңештин мүчөлөрү: Цыплакова Л.Н.
Алыбаева С.К.
Еремеева Е.А.
Лайлиева М.Д.
Ли А.Ч
Садыкова Н.О.
Сулайманов А.А.

Жооптуу катчы: Джапарова Ч.А.

Бул басылманы даярдоодо негизги аткаруучулар болуп, төмөндөгү кызматкерлер саналат:
Джапарова Ч. (1,2-бөлүктөр), Давлесов А. (3-бөлүк), Тетевина И. (4-бөлүк), Броницкая Г. (4.2-бөлүк),
Бутабаев Р. (5-бөлүк), Койчуева М. (6-бөлүк), Сабитова С. (7-бөлүк).

Уюштуруучусу: Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы.

Басылма Кыргыз Республикасынын Юстиция Министрлигинде каттоодон өткөн. Жалпыга маалымдоо каражаттарын каттоо жөнүндөгү 2002-жылдын 18-сентябрындагы №783-күбөлүккө ээ.

©Кыргыз Республикасынын Улуттук Банкы, 2005-жыл.

Басылма Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын уруксатысыз, кайрадан басылып чыгарылууга жана кайсыл формада болбосун таркатылууга тийиш эмес. Басылманы көчүрүп басууда жана которууда "Банк системасынын өнүгүү тенденциялары" басылмасына милдеттүү түрдө таянуу зарыл.

ЖЧК "Кыргыз Республикасынын банк кабарчысы" басма борборунда басылып чыгарылат.
720071, Бишкек шаары, Чүй проспекти, 265, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Биология институтунун имараты, 3-кабат 354, 355-бөлмөлөр.

Телефону (3312) 657693, 243801

Факсы (312) 657693

350 нускада чыгарылат.

Банк системасынын өнүгүү тенденциялары

Кыргызстандын банк системасынын өнүгүшүнө финансылык ортомчу катары, иликтөөлөрдү жүргүзүү жана ага баа берүү, турукташууга жетишүүдө жана аны колдоп турууда орун алган тоскоолдуктарды, ошондой эле Кыргызстандын банк системасынын турукташуусунун составдык элементтерине баа берүү "Банк системасынын өнүгүү тенденциялары" басылмасынын максаты болуп саналат. Басылма 1-январга жана 1-июлга карата абал боюнча кыргыз, орус жана англис тилдеринде жарыяланып турат.

Маалыматтарды жаңыртуунун акыркы күнү: 2005-жылдын 3-июну

Басылманын мазмунуна байланыштуу маселелер боюнча:

Кыргыз Республикасынын Улуттук Банкынын

Көзөмөл методологиясы жана лицензиялоо Башкармалыгына

Бишкек шаары, Т.Үмөталиев атындагы көчө, 101 дареги боюнча,

(996 3312) 652 456 телефону,

(996312) 653344 факсы аркылуу кайрылсаңыздар болот.

Электрондук почта:chjaraova@nbkg.kg

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын башка басылмалары

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын жылдык отчету

Жылдык отчет Улуттук банктын жыл ичиндеги бүткөргөн иши жөнүндө толук отчету болуп саналат. Ал экономиканын реалдуу секторунун иштеп турушунун өзгөрүшүнүн жыйынтыктарынын кыскача мүнөздөмөсүн, ошондой эле акчакредит чөйрөсүндөгү Улуттук банктын чечимдерин жана аракеттерин чагылдырат. Өзүнө: экономикалык өнүгүү жана акчакредит саясаты жөнүндө маалыматты, финансылык отчетту, Улуттук банк жөнүндө жалпы маалыматтарды, статистикалык тиркемелерди камтыйт. Кыргыз, орус жана англис тилдеринде басылып чыгарылат.

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын бюллетени

Улуттук банктын бюллетени Кыргыз Республикасынын реалдуу сектор, финансылык жана тышкы экономикалык сектор, ошондой эле мамлекеттик финансы боюнча макроэкономикалык көрсөткүчтөрүн камтыйт. Бюллетенди даярдоодо Кыргыз Республикасынын Улуттук Статистика комитетинин, Финансы министрлигинин, коммерциялык банктардын, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Баалуу кагаздар боюнча Мамлекеттик комиссиянын жана Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын материалдары пайдаланылат. Ай сайын кыргыз, орус жана англис тилдеринде жарык көрөт.

Кыргыз Республикасынын төлөө балансы

Бул басылмада Кыргыз Республикасынын тышкы секторунун өнүгүшүндөгү акыркы тенденциялар чагылдырылган жана төлөө балансынын аналитикалык жана нейтралдуу формасы, тышкы сооданын түзүмү, эларалык камдар, тышкы карыз, ошондой эле эларалык инвестициялык позициясы боюнча маалыматтар менен таблицалар камтылат. Басылма чейрек сайын - январь, май, июль жана октябрь айларында жарыяланып турат.

Кыргыз Республикасында инфляция боюнча баяндама

Баяндама республикадагы жана анын региондорундагы керектөө бааларынын динамикасынын сүрөттөлүп жазылышын, инфляциянын негизги факторлорунун анализденишин, Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын акчакредиттик саясат жаатындагы чечимдери жөнүндө маалыматты камтыйт жана келерки чейрекке инфляциялык болжолдоолорду келтирет. Чейрек сайын кыргыз, орус жана англис тилдеринде жарыяланат.

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын пресс-релизи

Улуттук банктын пресс-релизи Улуттук банкта жана банк тутумунда болуп өткөн окуялар түрмөгүн, финансы рыногу боюнча ыкчам маалыматтарды камтыйт. Апта сайын кыргыз жана орус тилдеринде жарыяланат.

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын ченемдик актылары

Бул басылма Кыргыз Республикасын банктык мыйзамдарын түзүүчү ченемдик документтер менен коммерциялык банктарды жана коомчулукту камсыз кылуу үчүн Улуттук банктын ченемдик актыларын расмий жыралоону билдирет. Журнал айына бир жолу кыргыз жана орус тилдеринде чыгарылат.

Бардык басылмалар Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын Төрагасынын буйругу менен бекитилген тизмеге ылайык таркатылат жана <http://www.nbkg.kg> дареги боюнча web-сайтка жайгаштырылат.

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ	5
I. ФИНАНСЫ-КРЕДИТТИК СИСТЕМАНЫН АБАЛЫ	6
II. БАНК ТУТУМУНУН АБАЛЫ	8
2.1. Банк тутумунун түзүмү	8
2.2. Тобокелдиктер	12
2.2.1. Кредиттик тобокелдик	12
2.2.2. Ликвиддүүлүк тобокелдиги	13
2.2.3. Концентрациялануу тобокелдиги	14
2.3. Капиталдын шайкештиги (адекваттуулугу)	16
2.4. Финансылык натыйжалар	17
2.4.1. Кирешелүүлүк	17
2.4.2. Накта пайда	18
2.4.3. Натыйжалуулук	18
III. БАНКТЫК ЭМЕС ФИНАНСЫ-КРЕДИТТИК МЕКЕМЕЛЕР	20
3.1. Кредиттик портфелдин түзүмү	21
3.2. Кредиттик портфелдин динамикасы	22
3.3. Негизги тобокелдиктер	23
IV. ТӨЛӨӨ СИСТЕМИ	25
4.1. Банктык тарифтер жана кызмат көрсөтүүлөр	25
4.2. Нак жана нак эмес акча жүгүртүүлөрү	26
V. РЕАЛДУУ СЕКТОРДУН АБАЛЫ	34
5.1. Үй чарбасы	34
5.1.1. Финансы-кредиттик мекемелердин алдындагы милдеттенмелер	34
5.1.2. Калктын жыйымдары	35
5.2. Корпоративдик сектор	36
5.2.1. Финансы-кредиттик мекемелердин алдындагы милдеттенмелер	36
5.2.2. Дебитордук жана кредитордук карыздардын абалы	37
5.2.3. Финансылык натыйжалар	38
VI. ӨНУГҮҮ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ	39
VII. АТАЙЫН КАРАЛУУЧУ МАСЕЛЕЛЕР	44

КИРИШҮҮ

2004-жылдын экинчи жарымында Кыргызстандын банк тутуму реалдуу секторду кредиттөөнү көбөйтүүнү уланткан. Мында, ликвиддүүлүктүн олуттуу запасы коммерциялык банктардын финансылык ортомчулукту андан ары кеңейтүү үчүн кошумча потенциалдарынын бар экендигин ырастап турат.

Финансы-кредиттик системанын кредиттик портфелинин сапаттык мүнөздөмөсүнүн айрым бир дурус жактары жана экономиканын тармактарын кредиттөөнүн наркынын жалпы төмөндөөсү байкалган. Узак мөөнөттүү кредиттердин өсүшү, ошондой эле банктардын ипотекалык кредиттөө тармагындагы жана курулуштарды кредиттөөдөгү жигердүүлүгү байкалууда, бул корпоративдик сектордун ишинин жалпы алгандагы финансылык жыйынтыктарынын жакшырып жаткандыгынын айкалышуусунда экономиканын мындан ары да стабилдешүүсү катары каралат.

Банктардын улуттук валютадагы ресурстарды тартуудагы активдүүлүктөрүнүн өсүүсүнүн натыйжасында, депозиттер рыногундагы концентрациялануу тобокелдигинин айрым бир төмөндөөсү болуп өткөн.

Банк тутумунун активдерди жана капиталды пайдалануу көз карашынан алгандагы натыйжалуулугу жакшырып жаткандыгы уланууда, натыйжада банк бизнесинин негизги иштерден тапкан кирешелүүлүгүнүн өсүшү да байкалууда.

Банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин (БЭФКМ) кредиттик портфелинин, БЭФКМдин кредиттик портфелинин сапатынын айрым бир начарлоосу жана активдерди пайдалануудагы натыйжалуулугунун төмөндөп жаткандыгы белгиленип жатса дагы, өсүшү уланууда. БЭФКМдин кредиттери негизинен, айылчарба жана соода долбоорлорун каржылоого багытталат, алардын негизги концентрациялануу тобокелдиги дагы мына ушуга байланыштуу.

Үй чарбачылыгы секторунун анык акча кирешелеринин номиналдык мааниде сыяктуу эле, реалдуу мааниде дагы өсүшү белгиленүүдө, бул банк тутуму үчүн ресурстар рыногунда белгилүү бир потенциалдын бар экендигин ырастай алат.

Жүгүртүүдө акчалардын өсүшү экономиканын нак акчаларга карата анык муктаждыгы менен шартталган жана нак акчаларга карата суроо-талаптын жогорулагандыгын чагылдырат.

Ошентип, коммерциялык банктардын капиталдык базаларынын бекемделүүсү, финансы-кредиттик системанын кредиттик портфелинин олуттуу өсүшү, улуттук жана четөлкө валютасында жайгаштырылган активдер боюнча пайыздык чендердин төмөндөөсү, банктык жана төлөө кызмат көрсөтүүлөрүнүн чөйрөсүнүн кеңейиши жана сапатынын жакшырышы, ошондой эле банк бизнесинин майнаптуулугунун жогорулоосу өлкөдө макроэкономикалык жагдайдын андан ары стабилдешүүсүнүн факторлору болуп саналат.

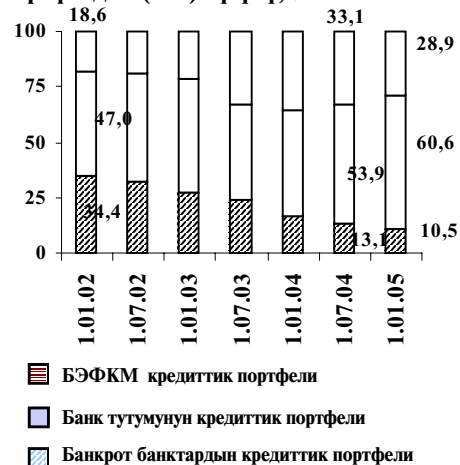
I. ФИНАНСЫ-КРЕДИТТИК СИСТЕМАНЫН АБАЛЫ

Финансы-кредиттик системанын¹ чогуу алгандагы кредиттик портфели 2005-жылдын 1-январына карата абал боюнча 9585, 7 млн. сомду түзгөн (анын түзүмү 1.1-графикте келтирилген). Банк тутуму өзүнүн үстөмдүк кылуу абалын акырындык менен бекемдөөнү улантып жаткандыгын жана 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында анын финансы-кредиттик системасынын чогуу алгандагы кредиттик портфелинин түзүмүндөгү үлүшү 53,9 пайыздан 60,6 пайызга чейин өскөндүгүн белгилеп кетүү зарыл. Банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин (БЭФКМ) үлүшүнүн айрым бир кыскаруусу белгиленүүдө, мында банкрот банктардын кредиттик портфелинин үлүшү төмөндөөнү улантууда.

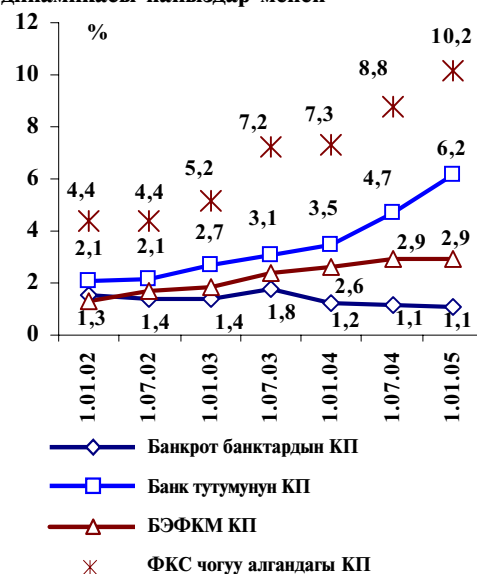
2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында финансы-кредиттик системанын финансылык ортомчулугунун көрсөткүчүнүн жалпысынан 8,8 пайыздан 10,2 пайызга чейин (1.2-графикти караңыз) өсүшү белгиленген, мында финансы-кредиттик системанын финансылык ортомчулук деңгээлинин белгиленген өсүшү банк тутумунун кредиттик портфелинин өсүшү менен гана байланыштуу, ошол эле учурда банкрот банктардын кредиттик портфели жана банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин финансылык ортомчулугунун көрсөткүчү 2004-жылдын экинчи жарымында өзгөрүүсүз калган.

Кредиттик портфелдин сапатын потенциалдуу жоготуулардын жана чыгым тартуулардын ордун толтурууга карата резервдердин көлөмүнүн (РППУ) банк тутумунун жана БЭФКМдин² кредиттик портфелдерине карата катышы аркылуу мүнөздөө менен банк тутумунун сыяктуу эле, БЭФКМдин дагы деңгээлинин олуттуу төмөндөшүн байкоого болот, бул банкрот банктардын кредиттерин төлөөнү эске алуу менен финансы-кредиттик системанын бүтүндөй кредиттик портфелинин жакшырып жаткандыгын айгинелей алат (1.3-графикти караңыз).

1.1-график. Чогуу алгандагы кредиттик портфелдин (КП) түзүмү, %

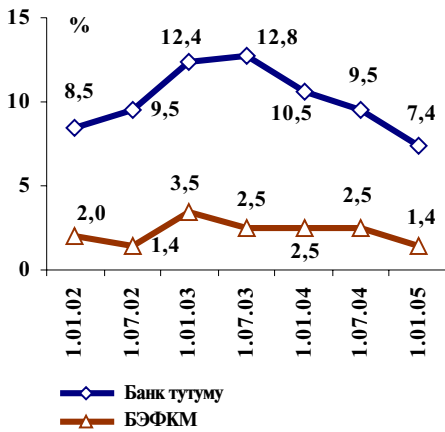
1.2-график. Финансы-кредиттик системанын (ФКС) кредиттик портфелинин (КП) ИДПга карата өзгөрүү динамикасы пайыздар менен

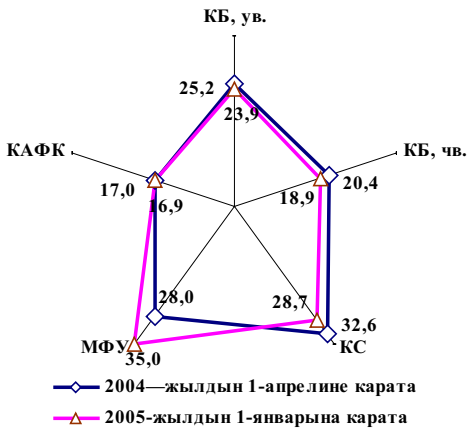
¹ Финансы-кредиттик система катары, иштеп жатышкан коммерциялык банктар, банкроттолуу процессинде турган коммерциялык банктар жана Улуттук банктан лицензия алышкан банктык эмес финансы-кредиттик мекемелер каралат. Андан ары, финансы-кредиттик системанын калган секторлору боюнча маалыматтарды алуу менен анализдөө объектиси кеңейет.

² Бул учурда БЭФКМдин бардык категориялары боюнча РППУнун маалыматтарынын жоктугуна байланыштуу, БЭФКМдин кредиттик портфелинин сапатын мүнөздөө катары, КАФК менен Финансы компаниясынын РППУ боюнча маалыматы келтирилген.

1.3-график. Банк тутумунун жана БЭФКМнын кредиттик портфелиндеги атайын РППУнун деңгээли

1.4-графи. Ар кандай ФКМнын кредиттери боюнча орточо салмактанып алынган пайыздык чендердин "таркалышы", (%*)

1.4.-графикте пайдаланылган кыскартуулар: КБ, ул. вал.- коммерциялык банктар, улуттук валюта, КБ, чет вал.-коммерциялык банктар, чет-төлкө валютасы, КС-кредиттик союздар, МФУ- микрофинансылык уюмдар, КАФК- Кыргыз айылчарба финансы корпорациясы.

1.4- графикте коммерциялык банктар (улуттук жана чет өлкө валютасында) жана банктык эмес финансы-кредиттик мекемелер³ тарабынан берилген кредиттер боюнча "роза" деп аталуучу орточо салмактанып алынган пайыздык чендер келтирилген, бул белгилүү бир даражада кредиттик ресурстардын наркынын өзгөрүү деңгээлине жана багытына баа берүүгө мүмкүндүк берет. Финансы-кредиттик мекемелердин бардык анализденип жаткан түрлөрү боюнча орточо салмактанып алынган пайыздык ченинин каралып жаткан "розасынын" белгилүү бир "тарышы" белгиленүүдө.

Ошентип, Кыргызстандын финансы-кредиттик системасынын абалы учурдагы мезгилде төмөндөгүдөй мүнөздөлүүдө:

- коммерциялык банктардын экономиканы кредиттөөдө финансылык ортомчулугунун көрсөткүчүнүн өсүшүнүн уланышы жана ролунун жогорулоосу менен;
- финансы-кредиттик системанын кредиттик портфелинин сапаттык мүнөздөмөсүнүн жакшырышы менен;
- финансы-кредиттик системада кредиттөөнүн наркынын жалпы төмөндөөсү менен.

³ 1.4-графиктинде ломбарддардын кредиттери боюнча орточо салмактанып алынган чендер чагылдырылган эмес. Ломбарддагы кредиттер 2004-жылдын 1-январына карата абал боюнча орточо салмактанып алынган ченде 164,0%, 2005-жылдын 1-апрелине карата абал боюнча 162% берилген.

II. БАНК ТУТУМУНУН АБАЛЫ

2.1. Банк тутумунун түзүмү

Кыргызстандын банк тутуму 2004-жылдын экинчи жарымында 19 коммерциялык банктан (Эсептешүү-Сактык компаниясын жана Пакистан Улуттук банкынын филиалын кошо алганда) турган. Алардын ичинен 14 банктын капиталында четөлкөлүктөр катышкан болсо, 9 банкта четөлкөлүк катышуучулар 50 пайыздан көбүрөөктү түзгөн.

Финансылык ортомчулук көрсөткүчтөрүнүн динамикасы банк тутуму өлкөнүн экономикасына өзүнүн катышуусун акырындык менен көбөйтүүнү улантып жаткандыгын күбөлөйт (2.1.1-графикти караңыз). Эгерде, финансылык ортомчулуктун активдерге тиешелүү өлчөмү 2002-жылдын 1-январына карата абал боюнча 6,8 пайызды түзсө, бул көрсөткүч 2,5 эседен көбүрөөккө өсүштү көрсөтүү менен 2004-жылдын акырына карата 18,6 пайызга чейин өскөн. Финансылык ортомчулуктун кредиттерге карата көрсөткүчү бул мезгил ичинде 1,9 пайыздан 6,2 пайызга чейин, депозиттерге тиешелүү -- 3,4 пайыздан 11,8 пайызга чейин өскөн.

Мында, 2004-жылдын экинчи жарымында финансылык ортомчулуктун көрсөткүчүнүн кредиттерге карата өсүш арымы 36,2 пайыздан 30,7 пайызга чейин төмөндөсө, ошол эле учурда финансылык ортомчулуктун активдерге тиешелүү өсүш арымы, тескерисинче, 4,0 пайыздан 30,7 пайызга чейин өскөн (2.1.1-а графигин караңыз). Натыйжада, 2004-жылдын экинчи жарымында финансылык ортомчулуктун өсүшүнүн фактору болуп, банк тутумунун акча активдеринин жана баалуу кагаздар портфелинин алдыга озуу менен өсүшү саналат⁴.

Банк тутумунун түзүмүн (2.1.2-график) ири, орто жана чакан банктардын⁵ тобу тарабынан ээленген рыноктун сегментинин көз карашынан анализдөөдө, 2004-жылдын экинчи жарымында орто банктардын рыноктук үлүшү (30 пайыздан 11 пайызга чейин) олуттуу төмөндөгөндүгүн, ири банктардын рыноктук үлүшү (57 пайыздан 73 пайызга чейин) көбөйгөндүгү жана чакан банктардын рынок-

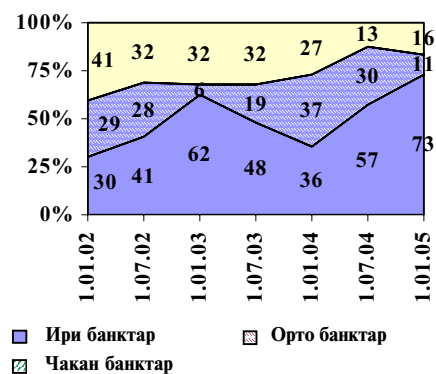
2.1.1-график. Активдердин, кредиттердин жана депозиттердин ИДПга карата пайыз менен өзгөрүү динамикасы

2.1.1-а график. Финансылык ортомчулуктун өсүш арымынын динамикасы

2.1.2-график. Банк тутумунун түзүмүнүн өзгөрүүсү

⁴ Банк тутумунун активдеринин түзүмүн анализдөө "2.2.2. Финансылык операциялар тобокелдиги" бөлүгүндө кеңири каралган.

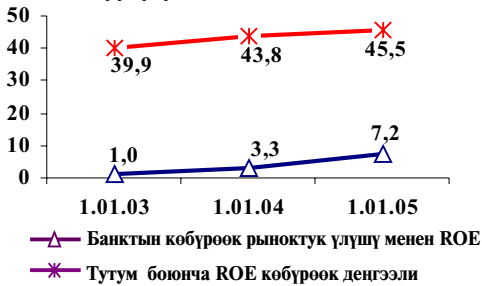
⁵ Ушул басылмадагы анализ берүүлөрдүн максаты үчүн "ири" банктар катары, банк рыногундагы үлүшү 10 пайыздан ашкан (суммардык активдердеги, пассивдердеги, кредиттердеги жана депозиттердеги орточо үлүш), "орто" банктар - 5 пайыздан 10 пайызга чейин жана "чакан" банктар 5 пайыздан азыраак банктар түшүндүрүлөт.

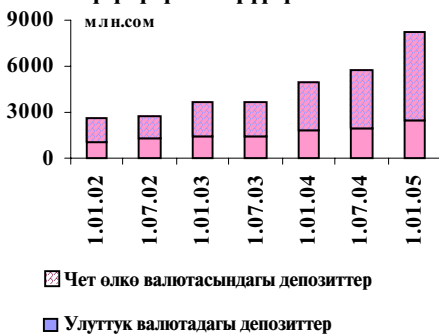
2.1.3а графиги. Банк тутуму боюнча активдерди пайдалануунун салыштырмалуу натыйжалуулугу

2.1.3б графиги. Банк тутуму боюнча капиталды пайдалануунун салыштырмалуу натыйжалуулугу

2.1.4-график. Банк тутумунун депозиттеринин валюталардын түрлөрү боюнча түзүмүнүн өзгөрүүсү

тук үлүшүнүн (13 пайыздан 16 пайызга чейин) бир аз өскөндүгүн көрсөтүүдө. Бардык чыгым тартып жаткан банктар чакан банктар тобунда экендигин, мында активди дагы, капиталды дагы эффективдүү пайдалануунун олуттуу мааниси чакан банктар тобундагы банктарга тандык экендигин белгилеп кетүү зарыл. Республиканын банктык кызмат көрсөтүү рыногундагы орчундуу үлүштү иштеп жаткан банктардын ичинен ээлеген бир банк, аны өзүнүн активдерди сыяктуу эле, капиталын пайдалануунун эң төмөнкү майнаптуулугуна ээ болуу менен өзүнүн акча активдерин көбөйтүүнүн натыйжасында гана ээлейт. (2.1.3-а, б-графигин караңыз).

Банк тутумунун финансылык ортомчулугун мүнөздөө үчүн финансылык ортомчулуктун составдык элементтеридепозиттик базанын, банк тутумуна активдерди жайгаштыруунун багыттарынын түптөлүшү тенденциялары каралган.

2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында *депозиттик базанын*⁶ 141,5 пайызды түзгөн өсүшү уланган, мында финансылык ортомчулуктун өлчөмү депозиттик база көзкарашынан алып караганда, 9,0 пайыздан 11,8 пайызга чейин өскөн. Депозиттердин олуттуу бөлүгүн юридикалык жактардын депозиттери (74,6 пайыз) жана четөлкө валютасындагы депозиттер (70,7 пайыз) түзгөн (2.1.4- графикти караңыз).

Мында, четөлкө валютасындагы депозиттердин олуттуу үлүшүнө байланыштуу коммерциялык банктардын ишине тышкы факторлордун таасир этүүсүнүн бир аз кооптуу жагы сакталып жаткандыгын белгилеп кетүүгө болот.

Банк тутумунун кредиттик портфелинин 2004-жылдын экинчи жарымында 39,3 пайызга өскөндүгүн белгилөөгө болот. Узак мөөнөттүү кредиттердин өскөндүгү белгиленген: 2004-жылдын экинчи жарымында алардын үлүшү 25,4 пайыздан 27,5 пайызга чейин өскөн, бул экономикадагы айрым бир стабилдешүү жөнүндө күбөлөөчү факторлордун бири катары каралышы мүмкүн. Олуттуу салыштырмалуу салмакты кыска мөөнөттүү кредиттердин (72,5 пайыз), алардын үлүшүнүн айрым бир кыскаруусунда, ээлеп жаткандыгы дагы деле уланууда (2.1.5-графикти караңыз).

⁶ Анализ иштеп жатышкан коммерциялык банктардын маалыматтарына таянган.

Четөлкө валютасындагы кредиттердин өсүшү банк тутумунун кредиттик портфелинин "долларларшуусунун" өсүшүнө алып келген, ал 2004-жылдын экинчи жарымында 63,6 пайыздан 70,3 пайызга чейин өскөн, бул 2000-жылдан берки мезгил ичинде кыйла олуттуу болуп саналат.

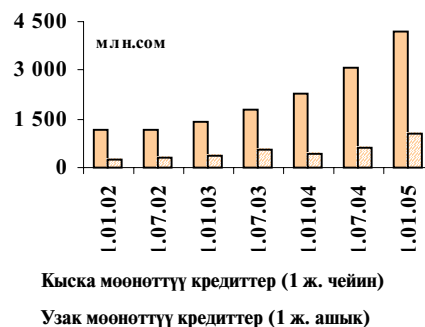
Ортомчулуктун наркына баа берүү үчүн кредиттер боюнча пайыздык чендердин вариациялануу коэффициенти, кредиттер боюнча орточо жана орточо салмактанып алынган пайыздык чендер сыяктуу мүнөздөмөлөр каралды.

Алып көрсөк, позитивдүү факторлор катары төмөндөгүлөрдү белгилөөгө болот: (1) четөлкө валютасында сыяктуу эле, улуттук валютадагы кредиттер боюнча орточо салмактанып алынган чен орточо ченден төмөн бойдон калып жаткандыгын улантууда, бул ортодон төмөн ченде кредиттөөнүн көлөмү бир кыйла жогору чен боюнча кредиттөөнүн көлөмүнөн артып тургандыгын тастыктайт; (2) жана улуттук валютада сыяктуу эле, четөлкө валютасындагы кредиттер боюнча орто жана орточо салмактанып алынган чендер 2004-жылдын экинчи жарымында олуттуу түрдө төмөндүгүн (2.1.6-7- графиктерди караңыз) көрсөткөн.

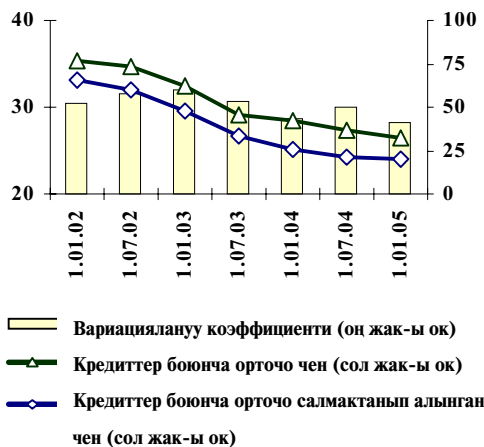
Четөлкө валютасында сыяктуу эле, улуттук валютадагы кредиттер үчүн вариациялануу коэффициентинин төмөндөгөндүгү, б.а. айрым кредиттер боюнча пайыздык чендердин таркалышынын кредиттерге карата орточо баага караганда, кыскаргандыгы белгиленүүдө, демек бул кредиттер рыногунда атаандаштыктын күчөгөндүгүн жана тереңдегендигин айгинелеп турат.

Ошентип, банк тутуму өзүнүн ортомчулук функциясын жүзөгө ашырууда төмөндөгүдөй позитивдүү тенденциялар менен мүнөздөлүүдө:

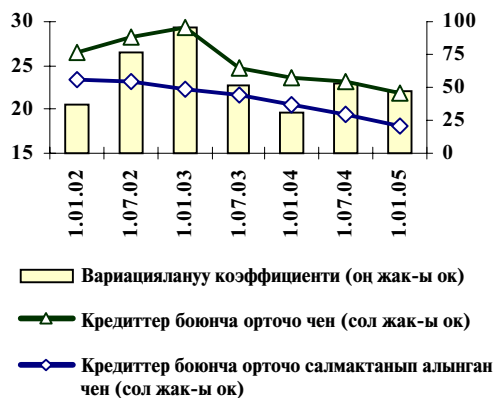
2.1.5-график. Банк тутумунун чогуу алгандагы кредиттик портфелинин түзүмүнүн жайгаштыруу мөөнөттөрү боюнча өзгөрүүсү

2.1.6-график. Улуттук валютадагы кредиттер боюнча пайыздык чендердин мүнөздөмөлөрүнүн өзгөрүүсү

2.1.7.-график. Четөлкө валютасындагы кредиттер боюнча пайыздык чендердин мүнөздөмөлөрүнүн өзгөрүүсү

- банк тутумунун финансылык ортомчулугунун көрсөткүчүнүн олуттуу өсүшү белгиленүүдө;

- узак мөөнөттүү кредиттердин өсүшү белгилүү деңгээлде экономикадагы стабилдешүүнү чагылдырат;

- кредиттер боюнча пайыздык чендердин төмөндөөсү жана алардын кредиттер рыногундагы орточо пайыздык чендердин деңгээлине карата белгилүү бир төмөлүүсү уланууда.

2.2. Тобокелдиктер

2.2.1. Кредиттик тобокелдик

Банк ишиндеги негизги тобокелдиктердин бири болуп, кредиттик тобокелдик саналат. Бул бөлүктүн чегинде банктын кредиттик тобокелдиктерди камтуучу бардык активдүү операциялары каралат.

2.2.1.1-графикте көрүнүп тургандай, банк тутумунун кредиттик портфели 2004-жылдын экинчи жарымында абсолюттук мааниде өнүгүүнү уланткан, ал эми анын активдердеги үлүшү өзгөрбөстөн калган, бул банк тутумунун кредиттик портфелинин өсүш арымы активдеринин өсүш арымдары менен салыштырмалуу экендиги жөнүндө ырастап турат.

Кредиттик портфелдин сапатын анализдөөдө кредиттик портфелдин сапатынын начарлашынын алгачкы белгилерин чагылдыруучу иштетилбеген жана мөөнөттөрү өтүп кеткен кредиттерге көңүл бурулат. 2.2.1.2-график кредиттөөнүн көлөмүнүн жалпы өсүшүндө иштетилбеген кредиттердин үлүшү сыяктуу эле, мөөнөттөрү өтүп кеткен кредиттердин үлүшүнүн төмөндөгөндүгүн көрсөтөт, бул банк тутумунун кредиттик портфелинин сапатынын 2004-жылдын экинчи жарымында жакшыргандыгын чагылдырат.

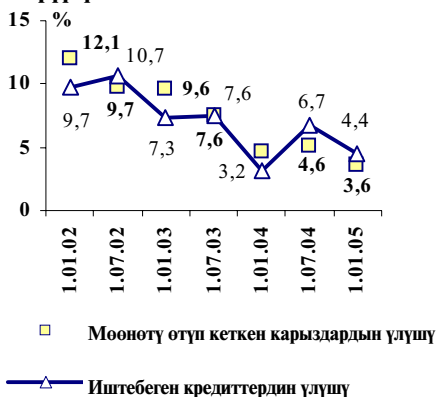
Активдердин сапатын баалоо үчүн аларды классификациялоо системасы пайдаланылат (2.2.1.3-графикти караңыз). Активдерди классификациялоо банктын активдүү операцияларына байланыштуу болгон тобокелдиктердин деңгээлин аныктоого мүмкүндүк берет, башкача айтканда кредиттердин "иштеп кетүү жөндөмдүүлүгүнө" ылайык, банктын мүмкүн болуучу чыгымдарынын ордун жабууга камдардын деңгээли дагы аныкталат. Демек, активдерди классификациялоо бир фактордун - кайтарылып келбей калуу тобокелдигинин ар кандай деңгээлин туюндуруучу болуп саналат⁷. Алып көрсөк, классификацияланууга таандык болгон активдердин жалпы суммасынын өсүшү менен аларда жоголуу коркунучуна кыйла дуушар болуучу катары классификацияланган активдердин үлүшүнүн төмөндөгөндүгү уланган. 2.2.1.3-графикте активдердин кайтарылып келбөө тобокелдигинин көрсөткүчтөрүнүн кароого алынып жаткан мезгилде төмөндөөсүнүн уланып жаткандыгын көрүүгө болот.

Кредиттерди эске албаганда, башка активдердин жайгашуусун коштогон тобокелдиктерди анализдөө максаты үчүн банк тутумунун активдеринин жалпы түзүмү (2.2.1.4-график) каралган. Алып көрсөк, банк тутумунун активдеринин түзүмүндө айрым бир сапаттык өзгөрүүлөр белгилен-

2.2.1.1-график. Банк тутумунун кредиттик портфелинин жана анын активдердеги үлүшүнүн көлөмүнүн өзгөрүүсү

2.2.1.2-график. Банктын кредиттик портфелиндеги иштебеген жана мөөнөтү өтүп кеткен кредиттердин үлүшүнүн өзгөрүүсү

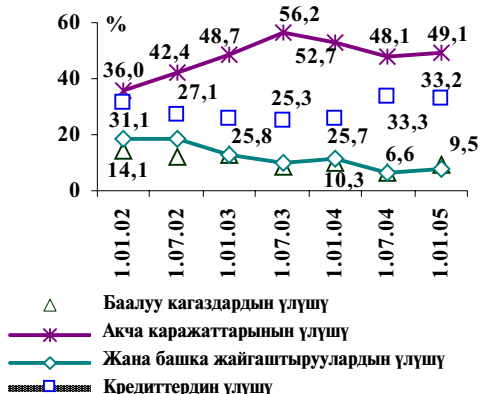

2.2.1.3-график. Банк тутумунун активдеринин кредиттик тобокелдиктеринин өзгөрүүсү

⁷ Кредиттердин кайтарылбай калуусу тобокелдигинин көрсөткүчү атайы РППУнун көлөмүнүн жана банк тутумунун чогуу алгандагы кредит портфелинин көлөмүнүн катышы катары эсептелинген; Атайы РППУ деп финансы -кредиттик мекемелер тарабынан потенциалдуу кредиттик жана лизингдик жоготуулар жана чыгым тартуулардын ордун жабуу үчүн резервге коюлган каражаттар түшүндүрүлөт.

2.2.1.4-график. Коммерциялык банктардын активдериндеги кредиттердин, баалуу кагаздардын, акча каражаттарынын жана башка жайгаштырууларынын үлүшүнүн өзгөрүүсү

ген. Эгерде, мурда өзгөрүүлөр эң башкысы, банк тутумунун акча каражаттарынын жана кредиттик портфельдеринин көлөмдөрүнүн жана үлүштөрүнүн өсүшү менен байланыштуу болгон болсо, 2004-жылдын экинчи жарымында акча каражаттарынын жана кредиттердин үлүшүнүн өзгөрбөгөн деңгээлинде баалуу кагаздардын үлүшүнүн 6,6 пайыздан 9,5 пайызга чейин өсүшү байкалган.

Банк тутумунун активдеринин түзүмүндө акча каражаттарынын олуттуу үлүшү (2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында 49,1 пайыз) өзүнчө карай турган маселе бойдон калууда. Алып көрсөк, банк тутумунун акча каражаттарынын түзүмүндө 70 пайыздан көбүн бир банктын "ностро"-эсебинин түзүүсү уланууда. Бул банкты эсепке албаганда, банк тутумунун "ностро"-эсебинде акча каражаттарынын көбөйүүсү олуттуу деле болуп саналбай тургандыгын (2.2.1.5-графикте пунктирдик сызык менен көрсөтүлгөн) белгилөөгө болот.

2.2.1.5-график. Банк тутумунун "ностро" эсептериндеги операцияларга карата айрым бир банктын "ностро" эсептериндеги операциялардын таасири

Ошентип, жалпы алганда каралган көрсөткүчтөр банк тутумунда кредиттик тобокелдиктердин айрым бир төмөндөөсү жөнүндө айгинелеп турат, мында активдүү операциялардын диверсификациялануусунун кеңейүүсү белгиленүүдө, бул банк тутумунун активдеринин түзүмүндө баалуу кагаздардын үлүшүнүн өсүшүндө туюндурулган.

2.2.2. Ликвиддүүлүк тобокелдиги

Калктын банк тутумуна ишеними банктардын өз милдеттенмелеринин өз убагында аткарууларынан көзкаранды, бул ликвиддүүлүктүн жетиштүү түрдөгү деңгээли менен камсыз болот. Регулятивдүү максаттарда ликвиддүүлүк тобокелдиги ликвиддүүлүктүн экономикалык ченемдеринин⁸ жардамы менен өлчөнөт. Банк тутуму тарабынан колдоого алынуучу бул ченемдин деңгээли дагы деле болсо жогору бойдон кала берүүдө. Банк тутуму боюнча орточо алганда, 2004-жылдын экинчи жарымында ал өткөн жылдагыга салыштырмалуу 5,4 пайыздык пунктка көбөйүү менен 91,1 пайызды түзгөн. Анын өсүшүнүн себеби болуп, кыска мөөнөттүү ликвиддүү активдердин милдеттенмелердин өсүш арымдарынан озуусу болгон. Башка тараптан алганда, ликвиддүүлүктүн

2.2.2.1-график. Банк тутумунун каражаттарынын булактарынын туруктуулугуна жана активдеринин жалпы ликвиддүүлүгүнө баа берүү

⁸ Ликвиддүүлүктүн экономикалык ченеми - банктар тарабынан милдеттүү түрдө аткарыла турган ченемдердин бири, ал Улуттук банк тарабынан 30% кем эмес деңгээлде белгиленет.

ченеминин олуттуу жогорулоосу банктар тарабынан финансылык ортомчулук көрсөткүчтөрүн көбөйтүү мүмкүндүктөрүн пайдаланылбагандыгы жөнүндө ырастап турат.

Ликвиддүүлүк ченеми банк тутумунун ликвиддүүлүк тобокелдигинин жалпыланган мүнөздөмөсү болуп саналгандыктан, башка баа берүүчү көрсөткүчтөр каралды. Алып көрсөк, 2.2.2.1-графикте жалпы ликвиддүүлүктүн көрсөткүчүнүн төмөндөөсүнүн уланып жаткан тенденциясын (ликвиддүү активдердин активдердин жалпы көлөмүндөгү үлүшү) байкоого болот, бул дагы кирешелүү активдердин өсүшүн чагылдырат.

Финансылык каражаттардын булактарынын башка көрсөткүчтөрүнүн, стабилдүүлүк коэффициенттеринин динамикасы⁹ банк тутумунун каражаттарынын булактарынын курамындагы айрым бир начарлоолорду көрсөтүүдө. Ушуга байланыштуу, 2004-жылдын экинчи жарымында депозиттер менен кредиттердин дюрациясынын ортосундагы ажырымдын өсүшү банк тутумунда активдер менен милдеттенмелердин ортосунда мөөнөттөр боюнча айрым бир балансташпагандык жөнүндө күбөлөп турат (2.2.2.2-графикти караңыз).

Бүтүндөй алганда, банк тутумунун ликвиддүүлүгүнүн каралган көрсөткүчтөрүнүн динамикасынын айрым бир начарлоосуна карабастан, банк тутумунда ликвиддүүлүк тобокелдигинин өсүшү жөнүндө тыянак чыгаруу үчүн негиздер деле жок.

2.2.3 Концентрациялануу тобокелдиги

Депозиттердин концентрациялануусунун өзгөчөлүгү.

2.2.3.1-графикте көрүнүп тургандай, 2004-жылдын экинчи жарымында депозиттер рыногундагы айрым банктын максималдуу үлүшү кескин өскөн. "Анын "ностро"-эсептери банк тутумунун активдеринин өсүүсүнө таасир эткен бул банк (бул жөнүндө 2.2.1-бөлүктө айтылган) четөлкө контрагенттеринин депозиттерине ээ, алар бул банкты "ностро"-эсептери менен балансташтырып турат. Депозиттердин валюталардын түрлөрү боюнча концентрациялануусун кароодо (2.2.3.2-графикти караңыз) четөлкө валютасындагы депозиттердин концентрациялануусунун өсүүсү белгиленүүдө, бул дагы ошол эле аталган банкта четөлкө валюталарындагы депозиттердин өсүшү менен байланыштуу.

Эгерде, бул банктын депозиттерин эске албасак, анда 2002-жылдын 1-январынан берки каралып жаткан мезгилде банк тутумундагы депозиттердин максималдуу үлүшү сыяктуу эле, депозиттердин концентрациялануу деңгээли төмөндөгө карата тенденцияга ээ болууда (2.2.3.1-графиктинде пунктирдик сызык менен белгиленген), бул финансылык ресурстар рыногундагы атаандаштыктын айрым бир өсүшү жана банк тутумундагы депозиттердин концентрациялануу тобокелдигинин төмөндөөсү жөнүндө айгинелеп турат.

2.2.2.2-график. Банк тутумундагы кредиттердин жана депозиттердин дюрациясынын өзгөрүү динамикасы

2.2.3.1-график. Депозиттердин концентрациялануусунун өзгөрүүсү

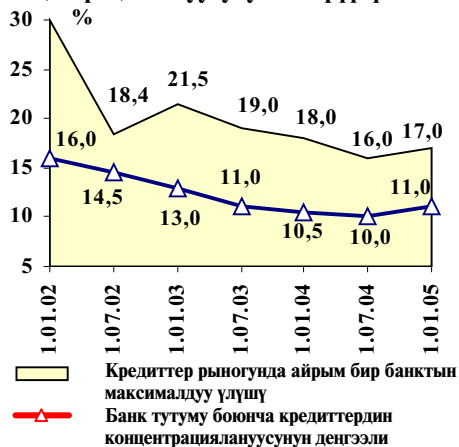

2.2.3.2-график. Депозиттердин валюталардын түрлөрү боюнча концентрациялануусу

⁹ Финансылык каражаттардын булактарынын стабилдүүлүгүнүн коэффициенти милдеттенмелердин жалпы суммасындагы туруктуу эмес депозиттердин үлүшү менен мүнөздөлөт.

2.2.3.3-график. Кредиттердин концентрациялануусунун өзгөрүүсү

2.2.3.4-график. Кредиттердин валюталардын түрлөрү боюнча концентрациялануусу (%)

2004-жылдын биринчи жана экинчи жарым жылдыгында "Төрт ири банктын депозиттердин деңгээли боюнча үлүшү" башка көрсөткүчүнүн жардамы менен банк тутумундагы концентрациялануу деңгээлине баа берүү депозиттердин концентрациялануусунун 45,2 пайыздан 52,0 пайызга чейин өскөндүгү жөнүндө ырастап турат. Мында, банктардын курамы өзгөрүүсүз калган, эгерде биринчи жарым жылдыкта бул төрт банк бирдей үлүшкө ээ болгон болсо, экинчи жарым жылдыкта бул төрт банктын үлүшүнүн дээрлик жарымы бир банкка таандык болгон.

Кредиттердин концентрациялануусунун өзгөчөлүгү. Банк тутумунун кредиттик портфелинүн өсүүсү кредиттердин концентрациялануу деңгээлинин айрым бир өсүүсү (2.2.3.3-график) менен коштолууда. Мында коммерциялык банктар системасынын кредиттер рыногунда айрым банктын максималдуу үлүшү дагы биразга өскөн.

Эгерде, "Төрт ири банктын кредиттеринин деңгээли боюнча үлүшү" көрсөткүчүн карасак, анын дээрлик өзгөрбөгөндүгүн жана 56,0 пайызды түзгөндүгүн белгилөөгө болот. Мында банктардын курамы дагы дээрлик өзгөргөн эмес (төрт банктын үчөөсү), бирок "Депозиттердин деңгээли боюнча төрт ири банк" тобунун ичинен бир банк гана "Кредиттердин деңгээли боюнча төрт ири банк" тобуна кирген.

Эгерде, кредиттердин концентрациялануусун валюталардын түрлөрү боюнча карасак, анда четөлкө валютасындагы кредиттик рынокто айрым бир жандануулар болгон (2.2.3.4-графикти караңыз).

2.2.3.5-таблицадагы маалыматтарга негизденүү менен каралып жаткан мезгилде экономиканын тармактары боюнча кредиттерди бөлүштүрүүдө өткөн мезгилдердегиге салыштырмалуу башкача жагдай байкалганын белгилөөгө болот.

2.2.3.5-таблица. Банктардын иштеринин элчарба тармагын кредиттөө боюнча концентрациялануусу*

	01.01.02	01.07.02	01.01.03	1.07.03**	1.01.04	1.07.04	1.01.05
Өнөржайы	23,2	18,9	20,3	13,7	17,1	19,1	20,8
Айылчарбасы	21,7	22,7	33,7	39,9	29,2	29,1	25,9
Транспорт	39	41,5	51,7	33,2	31,2	45,6	31,9
Байланыш	31,6	44,2	34,6	62,6	26,9	37,2	34,7
Соода	19,3	17,4	14,3	12,3	13,4	11	12,0
Даярдоо жана кайра иштетүү	30,3	29,2	28,8	27,9	19,7	25,2	28,8
Курулуш	24,3	18,6	17,9	17,8	23,7	33,6	28,8
Ипотека	-	-	-	61,6	27,7	21,7	16,3
Үй чарбасы	-	-	-	45,8	13,4	15,6	16,0
Соц. кызмат көрсөтүүлөр	-	-	-	16,6	67,7	71	44,3
Жана башкалар	22,7	20,9	25,8	12	12,5	12,2	13,6

* Концентрациялануу Херфиндаль индексинин негизинде аныкталат, ал банктардын тармактарды кредиттөөнүн жалпы көлөмүндөгү салыштырма салмагынын квадраттык суммасы катары эсептелинет. Концентрациялануунун 100% барабар болгон индекси рыноктун толук монополизациялануусун, 50% - бирдей үлүш менен 2 катышуучуну, 33% - 3 катышуучуну жана андан аркыны билдирет.

** 2003 -жылдын 1-июлуна чейин "ипотека", "үй чарбасы" жана "соц. кызмат көрсөтүү" категориялары бир - "жеке жарандар" категориясына бириктирилген.

Кредиттердин эл чарба тармактары боюнча концентрациялануу тобокелдигин анализдөөдө кредиттердин тармактын бардык түрлөрү боюнча "алгылыктуудан" "жогоркуга" чейин концентрациялануу деңгээлине баа берүү сакталгандыгы белгиленүүдө¹⁰. Мында кредиттердин эки - "Курулуш" жана "Ипотека" өзара байланыштуу тармактарда концентрациялануусунун төмөндөөсү белгиленген, бул экономиканын аталган секторлорундагы белгилүү бир жандануу менен байланыштуу. 2005-жыл "Туракжай курулуш жана социалдык мобилизациялоо жылы" болуп жарыялангандыгын жана бул жааттагы демилгелерди мамлекеттин колдоп жаткандыгын эске алуу менен кредиттердин аталган тармактарда концентрациялануусунун төмөндөөсү уланат деген божомолду айтса болот.

Ошентип, концентрациялоо тобокелдигин анализдөө төмөндөгүлөрдү көрсөтөт:

- банктардын четөлкө валютасындагы кредиттерди жайгаштырууда жана "курулуш" жана "ипотека" сыяктуу тармактарды кредиттөөдө активдүүлүгүнүн өсүшүн;
- депозиттердин концентрациялануу көрсөткүчүнүн өзгөрүүсү банктардын финансылык ресурстар рыногундагы иштеринин бир аз активдешип жаткандыгын айгинелейт.

2.3. Капиталдын шайкештиги (адекваттуулугу)

Бактын ишенимдүүлүгүнүн негизги мүнөздөмөсү болуп, анын капиталынын жүзөгө ашырылуучу операциялардын масштабына жана мүнөзүнө шайкештиги саналат. Жетиштүү капитал өзүнчө бир "коопсуздук баштыкчасын" түзөт, ал банкка төлөөгө жөндөмдүү болушуна жана калктын ишенимин колдоосуна мүмкүндүк берет. Банктын капитализация жаатындагы оптималдуу саясаты өздүк капиталдын жетиштүү деңгээлин сактоо аркылуу тобокелдиктин алгылыктуу деңгээлин колдоодо турат.

Капиталдын шайкештик ченеминин минималдуу мааниси 12,0 пайыз деңгээлинде белгиленгендигин эске алуу менен, банк тутумунун капиталынын шайкештигинин орточо деңгээли, анын төмөндөгүндүгүнө карабастан (2.3.1-графикти караңыз), жетиштүү түрдө жогору - 23,0 пайызда калууда, бул бүтүндөй банк тутумунун ишинде тобокелдиктин алгылыктуу деңгээлин жогорулатпай туруп, тобокелдүү активдердин көлөмүн бир жарым эсеге көбөйтүү мүмкүнчүлүгү жөнүндө тыянак чыгарууга түрткү болот. Белгиленип кет-

2.3.1-график. Банк тутумунун капиталынын шайкештик көрсөткүчүнүн өзгөрүүсү

¹⁰ Концентрациялануу тобокелдигине "жогорку", "алгылыктуу" же "төмөнкү" чекте сыяктуу баа берүү концентрациялануу деңгээлинин жалпы кабыл алынган градациялануусуна негизделген. Алып көрсөк, концентрациялануу тобокелдиги, эгерде, анын деңгээли 10 пайызга чейинкини түзсө "төмөн", 10 пайыздан 20 пайызга чейинкини түзсө "алгылыктуу", ал эми 20 пайыздан жогору болсо "жогорку" деңгээлде деп эсептелинет.

кендер банк тутумунун финансылык ортомчулугунун деңгээлин кеңейтүү үчүн белгилүү бир дараметтин бар экендиги жөнүндө айгинелеп турат.

2.3.1-график жана 2.3.1-таблица 2003-жылдын экинчи чейрегинен тартып активдер сыяктуу эле, өздүк капиталдардын өсүш арымдары оң жактуу болгондугун көрсөтүүдө. Мында, өздүк капиталдын өсүш арымы активдердин өсүш арымдарынан төмөн болгон өзгөчөлүк белгиленген. Мындай жагдай жол берилгендей каралышы мүмкүн, анткени жогоруда белгиленип кеткендей, капиталдын шайкештик ченеминин өлчөмүндө жетиштүү "запас" бар.

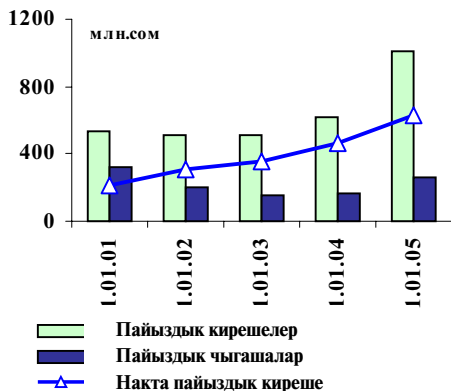
2.3.1-таблица. Банк тутуму боюнча тобокелдүү активдердин жана таза суммардык капиталдын өсүш арымынын динамикасы

КӨРСӨТКҮЧТӨР	01.01.02	01.07.02	01.01.03	01.07.03	01.01.04	01.07.04	01.01.05
Бүтүндөй банк тутуму боюнча тобокелдүү активдердин өсүш арымдары, пайыздар	50,8	16,7	8,6	-11,4	39,3	30,4	49,4
Банк тутумунун накта суммардык капиталынын өсүш арымдары, пайыздар	100,3	4,4	-8,7	2,7	17,9	7,7	4,6

2.4. Финансылык натыйжалар

2.4.1. Кирешелүүлүк

2.4.1.1-график. Банк тутумунун накта пайыздык кирешесинин өзгөрүү динамикасы

Банк иштери өзгөчөлүү болгондуктан кирешелердин кадимки булагы болуп пайыздык киреше саналат, ал банктын активдүү операцияларынын кирешелүүлүгүнүн негизги мүнөздөмөсү да болуп саналат.

Банк тутумунун кирешелүү активдеринин негизги үлүштөрүн түзүүчү кредиттик портфелдин өсүүсү менен 2001-жылдан берки мезгил ичинде *накта пайыздык кирешенин* тынымсыз өсүүсү байкалууда. Мында, 2004-жылы банк тутумунун пайыздык кирешесинин өткөн жылдын ушул эле мезгилиндегиге салыштырмалуу эки эседеп көп болгон (же 62,4 пайыз) өсүшү байкалган (2.4.1.1-графикти караңыз).

Банк тутумунун кирешелүүлүгүн мүнөздөөчү көрсөткүчтөрдүн динамикасы - накта пайыздык жана пайыздык эмес кирешелердин жалпы кирешеге (2.4.1.2-графикти караңыз) карата катышы банк тутумунун негизги иштерден кирешелүүлүгүнүн өсүшү тенденциясынын түптөлүп жаткандыгы жөнүндө ырастап турат.

Банк тутумунун кирешелүүлүгүнүн башка сапаттык мүнөздөмөсү катары *пайда спрединин* көрсөткүчүн кароого болот, анын жардамы менен банк тутуму тарабынан ортомчулук милдети инвесторлор менен анык сектордун ортосунда канчалык майнаптуу аткырылып жаткандыгына баа берилет. Алып көрсөк, 2004-жылдын экинчи жарымында түзүлгөн жагдай, б.а. спреддин өзгөрбөгөн деңгээлинде активдердин кирешелүү базасынын айрым бир төмөндөөсү банк иштеринин кирешелүүлүк көрсөткүчтөрү 2004-жылдын экинчи жарымында андай деле начарлабагандыгы жөнүндө ырастап турат (м. 2.4.1.3-график). 2003-жылдын 1-январынан бери спреддин өзгөрбөгөн деңгээли жана кийинки жылдын 1-январына карата пайда спрединин¹¹ басаңдаган тренди менен айкалышта коммерциялык банктардын ортосунда кирешелүү активдер үчүн болгон арзыбаган атаандаштык жөнүндө айтып турат.

2.4.2. Накта пайда

2004-жылы банк тутумунун накта пайдасынын¹² өткөн жылдын ушуга окшош мезгилдегиге салыштырмалуу - 164,6 пайызга олуттуу өсүүсү байкалган (2.4.2.1-графикти караңыз), мында кирешелер жана чыгашалар дээрлик бирдей өскөн жана тиешелүүлүгүнө жараша 166,2 жана 166,5 пайызды түзгөн.

Банк тутумунун пайдасынын өсүшү банк операцияларынын кирешелеринин өсүшүнөн эмес (2.4.1-бөлүктө белгиленгендей), эң башкысы банк иштеринин көлөмүнүн өсүшүнөн улам болгондугун эске алуу менен бул банк тутумунун сарптарын мүнөздөөчү көрсөткүчтөрдүн өсүшүндө чагылдырылбагандыгын белгилөөгө болот (2.4.2.2-графикти караңыз).

2.4.3. Натыйжалуулук

Банк тутумунун натыйжалуулугуна баа берүүдө активдерди пайдалануунун натыйжалуулугу (ROA) жана капиталды пайдалануунун натыйжалуулугу көрсөткүчтөрү (ROE) пайдаланылды (2.4.3.1, 2.4.3.2-графиктерди караңыз). 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында активдерди пайдалануунун натыйжалуулугу өскөн жана 2,4 пайызды түзгөн. 2003-жылдын ушуга окшош мезгилдегиге салыштырмалуу бул көрсөткүчтүн өсүш арымы 84,6 пайызды түзгөн, ал эми кароого алынып жаткан мезгилде капиталды пайдалануунун майнаптуулугу 93,7 пайыздык өсүш арымы менен 15,5 пайызды түзгөн.

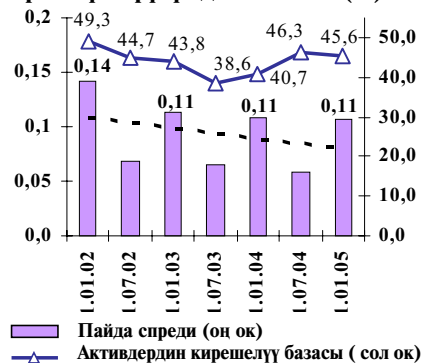
¹¹ Пайда жана анын бардык туунду көрсөткүчтөрүнүн циклдик мүнөздөмөлөрүн эске алуу менен (мисалы, *Пайда спреди*) бул жерде *Пайда спреди көрсөткүчүнүн тренд (багыт) линиясы пунктир менен көрсөтүлгөн.*

¹² Пайда жана анын бардык туунду көрсөткүчтөрүн анализдөөдө отчеттуулук бул көрсөткүчтүн жылдын башынан акырына чейинки топтолушун чагылдыра тургандыгын эске алуу зарыл. Муну менен графиктерде маанилерди жылдын башына карата жана жарым жылдын жыйынтыгы боюнча өзүнчө пайдалануу түшүндүрүлөт.

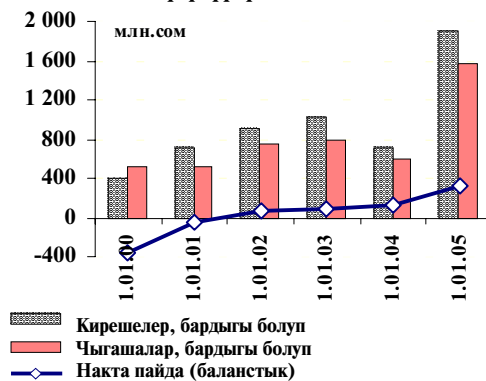
2.4.1.2-график. Банк тутумунун кирешелүүлүк деңгээлинин динамикасы

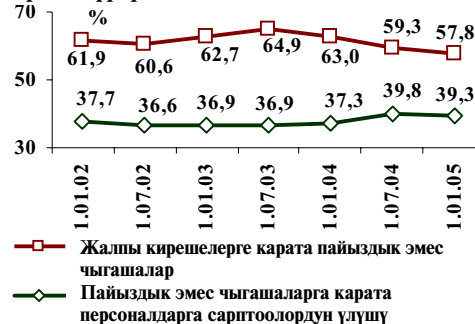
2.4.1.3-график. Банк тутумунун кирешелүүлүгүнүн сапаттык көрсөткүчтөрүнүн динамикасы (%)

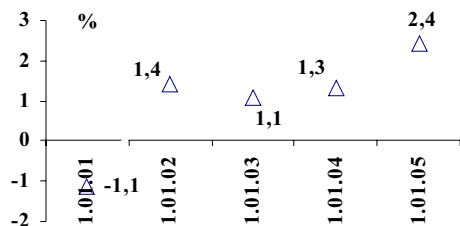
2.4.2.1-график. Банк тутумунун таза пайдасынын түзүлүүсү

2.4.2.2-график. Банк тутумунун кирешелүүлүк деңгээлинин динамикасы

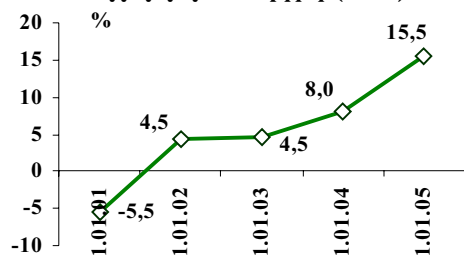

2.4.3.1-график. Активдерди пайдалануунун натыйжалуулугунун өзгөрүүсү (ROA)

Ошентип, банк тутумунун натыйжалуулугунун каралган көрсөткүчтөрү жалпысынан оң динамика жөнүндө айгинелеп турат. Мында, ROA жана ROE өсүш арымдарын салыштыруу, ошондой эле банк тутуму боюнча жогору болгон капиталдын шайкештик ченеминин орточо мааниси банктардын активдүү операцияларынын кеңейүүсү банк тутумунун өздүк капиталынын өлчөмүн көрсөтүүчү мүмкүнчүлүккө караганда, кыйла аз натыйжалуук менен жүзөгө ашырылгандыгы жөнүндө билдирет.

2.4.3.2-график. Капиталды пайдалануунун натыйжалуулугунун өзгөрүүсү (ROE)

III. БАНКТЫК ЭМЕС ФИНАНСЫ-КРЕДИТТИК МЕКЕМЕЛЕР

2005-жылдын 1-январына карата абал боюнча банктык эмес финансы-кредиттик мекемелер (БЭФКМ) системасы Кыргыз айыл чарба финансы Корпорациясын (КАФК), Кредиттик союздарды колдоо жана өнүктүрүү боюнча Финансы компаниясын (Финансы компаниясы), 305 кредиттик союзу (КС), 26 миркокредиттик компанияны (МКК), 78 микрокредиттик агентствону (МКА) жана 116 ломбардды камтыган. 2005-жылдын 1-январына карата абал боюнча бир дагы микро финансылык компания (МФК) катталган эмес.

2004-жылдын экинчи жарымында БЭФКМдин санынын өсүшү уланган. БЭФКМ санынын бир кыйла активдүү өсүшү МКК боюнча 30 пайызды жана МКА боюнча 18,2 пайызды түзгөн. Ломбарддардын саны 7,4 пайызга көбөйгөн, ал эми КСдын саны өзгөргөн эмес (мезгил ичинде 14 лицензия берилген, 11 лицензия кайтарылып алынган жана 3 лицензия жок кылынган).

Банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин карыз алуучуларынын саны 2005-жылдын 1-январына карата региондор боюнча Бишкек шаарында - 15 407; Баткен областында - 7 446; Жалалабат областында -11 997; Ысыккөл областында 16 624; Нарын областында -7 675; Ош областында - 26 109; Талас областында 8 576; Чүй областында - 8 917 түзөт.

Бүтүндөй алганда, БЭФКМдин санынын динамикасы КС сыяктуу мекемелердин түрлөрү менен каныккандыгын көрсөтөт, бул КС системин түзүү боюнча долбоордун аракеттенүүсүнүн кыйла узак мөөнөтү менен байланыштуу. Алып көрсөк, 1997-жылдан тартып 2002-жылга чейинки мезгилде мамлекеттик органдар тарабынан КСдарды түптөө аркылуу банктык кызмат көрсөтүүлөр менен камсыз кылуу схемасын жайылтуу боюнча иштер активдүү жүргөн. Мындан тышкары, 1996-жылы эларалык эксперттер тарабынан жүргүзүлгөн эсептөөлөргө ылайык Кыргыз Республикасында рыноктун мындай институттарга карата муктаждыгы 280 КС түзгөн, бул КСдын учурдагы санынан аз. Башка тараптан алганда, МКА жана МККнын санынын динамикалуу көбөйүүсү алардын кызматтарына муктаждыкты жана мамлекет тарабынан сунушталган регулятордук чектердин ийкемдүүлүгүн көрсөтүүдө.

3.1- бөлүк. Кредиттик портфелдин түзүмү

Регулятивдик отчеттордун маалыматы боюнча, банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин чогуу алгандагы активдери 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында 8,8 пайызга көбөйгөн жана 2005-жылдын 1-январына карата абал боюнча 3 321 млн. сомду түзгөн.

Банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин чогуу алгандагы активдеринин негизги үлүшү кредиттик портфелге - 83,7 пайыз туура келет. Банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин кредиттик портфели 2005-жылдын 1-январына карата 2 772 млн. сомду түздү¹³.

Иштеп жатышкан банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин саны 2005-жылдын 1-январына карата 102,8 миңди түзгөн.

Банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин чогуу алгандагы кредиттик портфелинин түзүмүндө (3.1.1-графикти караңыз) 55,1 пайыз КАФКнын кредиттерине, 28,3 пайыз - микрофинансылык уюмдардын (МФО) - МКА жана МКК кредиттерине, 16,2 пайыз - КС кредиттерине жана 0,4 пайыз ломбарддардын кредиттерине туура келет.

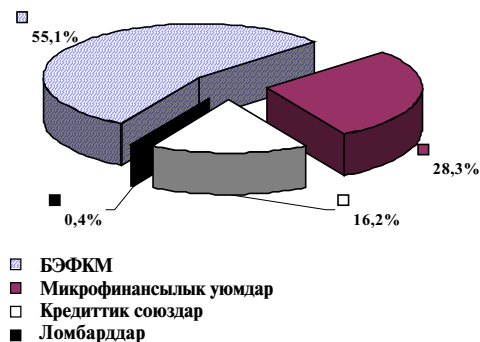
2004-жылдын экинчи жарымында банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин кредитинин көпчүлүк көлөмү -59,4 пайыз айылчарбасына жана 27,9 пайызы соодага жумшалган.

Кредиттик каражаттарды мындай бөлүштүрүү КАФКнын жана микрофинансылык уюмдардын иштеринин өзгөчөлүгү менен шартталган. Алып көрсөк, КАФК БЭФКМдин чогуу алгандагы кредиттик портфелинде эң чоң салыштырма салмакка ээ болуу менен өзүнүн кредиттеринин 84,9 пайызын айылчарбасына, ал эми микрофинансылык уюмдар кредиттеринин 66,1 пайызын соода тармагына багытташат.

Кредиттердин бир кыйла бөлүгү Ош областында-27,3 пайыз, Жалалабат областында -16,4 пайыз, Чүй жана Ысыккөл областтарына 12,6 пайыз жана Бишкек шаарында -11,1 пайыз берилген.

Кредиттик портфелдин көлөмүнүн тармактар жана региондор боюнча динамикасы кредиттөөгө ынтазырлыктын туруктуулугун чагылдырууда- БЭФКМдин негизги багыты болуп, айылчарбасы жана соода саналат, ал эми регионал-

3.1.1-график. БЭФКМдин түрлөрү боюнча 2005-жылдын 1-январына карата абал боюнча чогуу алгандагы кредиттик портфель

¹³ Бул жерде жана андан ары, өзүнчө кароодо (активдердеги үлүштөрдү эсепке алуусуз ж.б.) БЭФКМдин кредиттик портфели Финансы компаниясыз көрсөтүлөт, анткени анын портфели КСдын активдеринде камтылган.

дык активдүүлүк болсо өлкөнүн калк жыш жайгашкан, экономикалык жактан активдүү болгон түштүк чөлкөмүндө жогору.

3.2. Кредиттик портфелдин динамикасы

2004-жылдын 1-июлунан тартып банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин активдеринин өсүшү 8,8 пайызды түзгөн. 2005-жылдын 1-январына карата бул мекемелердин активдери 3 321 млн. сомду түзгөн (3.2.1-графикти караңыз).

БЭФКМдин активдеринин түзүмүндө кыйла салыштырма салмакты КАФКнын активдери - 48,4 пайызды, микрофинансылык уюмдар -29,1 пайызды (МКА -12,2 пайызды, МКК -16,9 пайыз) ээлейт. Активдердин кыйла өсүшү МФУ жана ломбарддарда (тиешелүүлүгүнө жараша 31,1 жана 12 пайыз) белгиленген, ал эми активдердин кыйла аз өсүшү КАФКда - 3,8 пайыз белгиленген. БЭФКМдин активдеринин өсүшү биринчи кезекте, ири МФУда активдердин өсүшү жана жаңы ломбарддардын жана МФУлардын түзүлүшү менен шартталган.

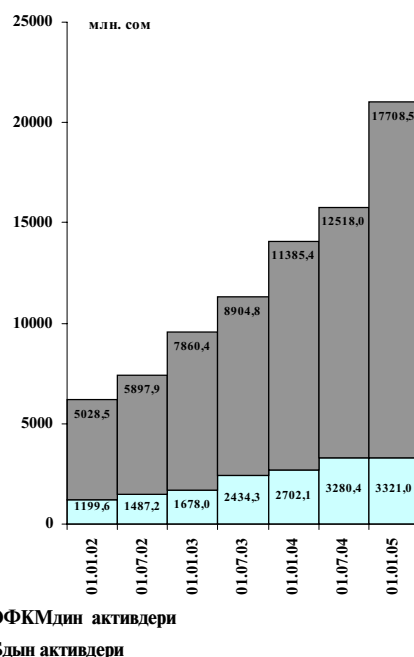
2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында финансы-кредиттик мекемелердин¹⁴ чогуу алгандагы активдериндеги БЭФКМдин активдеринин үлүшү 20,8 пайыздан 20,3 пайызга чейин төмөндөгөн.

2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында коммерциялык банктардын активдеринин БЭФКМге салыштырмалуу (8,8 пайыз өсүш) алдыга озуу менен өсүш арымынын динамикасы сакталган (29,3 пайыз).

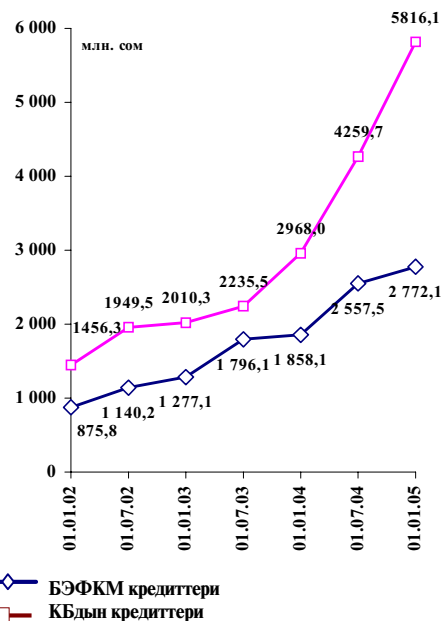
БЭФКМ системасынын активдеринин 8,8 пайызга өсүшүндө алардын кредиттик портфели 7,8 пайызга көбөйгөн. БЭФКМ активдериндеги кредиттик портфелдин үлүшү акыркы эки жылда адаттагыдай эле, биринчи жарым жылдыкта жогорулаган жана экинчи жарым жылдыктын акырына карата төмөндөгөн. Мындай цикликалык динамика көпчүлүк БЭФКМдин иштеринин сезондук мүнөзү жана карыз алуучулардын бизнестеринин айылчарба тармактарына ык койгондугу менен байланыштуу.

БЭФКМдин суммардык кредиттик портфели 2005-жылдын 1-январына карата абал боюнча 2 772 млн. сомду түзгөн. Бүтүндөй алганда, БЭФКМдин кредиттик портфели акыркы үч жылдын ичинде өсүүгө карата туруктуу тен-

3.2.1-график. БЭФКМдин жана КБдын активдеринин үлүшү

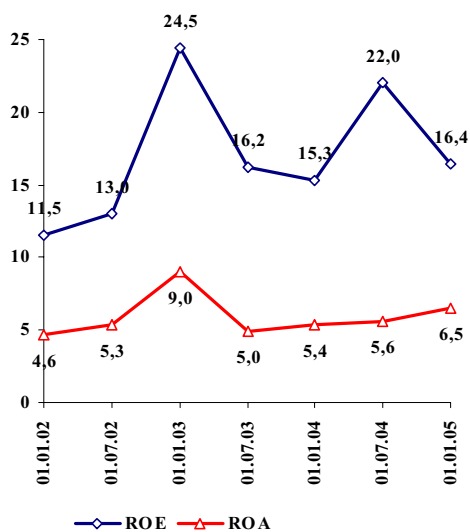

3.2.2-график. Банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин жана КБ кредиттик портфелинин динамикасы

¹⁴ Финансы-кредиттик мекемелердин чогуу алгандагы активдери катары коммерциялык банктардын жана банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин активдерин түшүнүүгө болот.

3.2.3 -график. БЭФКМдин ROE жана ROA көрсөткүчтөрүнүн динамикасы (%)

денцияга ээ, бул аталган мекемелердин кызмат көрсөтүүлөрүнө муктаждыктардын бар экендиги жөнүндө айгинелеп турат (3.2.2-графикти караңыз).

БЭФКМдин кредиттик портфелинин көрсөткүчүн анализдөө анын сапатынын бир аз өзгөргөндүгүн көрсөттү. Алып көрсөк, потенциалдуу жоготууларга жана чыгым тартууларга атайы резервдердин (РППУ) өсүш арымы 2004-жылдын экинчи жарымында 8,3 пайызды (биринчи жарым жылдыкта 20,9 пайыз) түзгөн, кредиттик портфелдеги РППУнун үлүшү 0,05 пайызга гана өскөн жана 2005-жылдын 1-январына карата 2,4 пайызды түзгөн. БЭФКМдин кредиттик портфелинин өсүшүнө салыштырмалуу атайын РППУнун озуу менен өсүш арымы (тиешелүүлүгүнө жараша 8,3 жана 7,8 пайыз) микрофинансылык уюмдардын жана кредиттик союздардын портфелдеринин сапатынын айрым бир начарлоосунун натыйжасында болгон.

Бүтүндөй алганда, кредиттик портфелдин сапатынын салыштырмалуу туруктуулугу жана өсүүгө карата байкалып турган тенденциясы БЭФКМдин Кыргыз Республикасынын бардык региондору боюнча калкын айрым банктык кызмат көрсөтүүлөр менен камсыз кылуудагы ролун жогорулатууга боло тургандыгына мүмкүндүк берет.

ROA жана ROE көрсөткүчтөрүнүн негизинде жүргүзүлгөн анализ БЭФКМдин иштеринин натыйжалуулугу 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында жогорулагандыгын көрсөткөн (3.2.3-графикти караңыз). ROA көрсөткүчтөрү бир жарым жылга жакын стабилдүү дурус динамикага ээ, ал эми пайданын өсүш арымы (жарым жылда өсүш 23,2 пайыз) БЭФКМдин активдеринин өсүш арымдарынан кыйла артат (жарым жылдыктагы өсүш - 8,8 пайыз). ROE көрсөткүчтөрүн алып карасак, байкалган төмөндөө БЭФКМдин капиталынын алдыга озуу менен өсүш арымдары менен байланыштуу. Алып көрсөк, 2004-жылдын экинчи жарымында БЭФКМдин чогуу алгандагы капиталынын өсүшү 52, 1 пайызды түзгөн.

Демек, кредиттик портфелдин сапатынын айрым бир начарлоосуна карабастан, пайданын табылышы өсүүгө карата тенденцияга ээ болгон деп айтууга болот.

3.3. Негизги тобокелдиктер

Банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин иши негизинен айыл чарбасына жана аны менен байланыштуу элет жеринде жайгашкан бизнеске багытталгандыктан, кредиттердин концентрациялануусунун жогорку тобокелдиги менен коштолууда. Белгилүү болгондой, бул тармакты кредиттөө аба ырайынын катаал шарттары жана элет калкынын салыштырмалуу түрдөгү жогору болбогон кирешеси менен байланыштуу болгон жогорку тобокелдик менен байланыштуу.

Айыл чарбасынан тышкары, кредиттөө сооданы жана коомдук тамактанууну дагы өзүнө камтыйт. Соода тармагында ресурстардын жүгүртүлүшү айыл чарбасындагы караганда алда канча жогору, бирок баа түзүү менен байланыштуу болгон тобокелдиктер, ошондой эле жогорку атаандаштык алынган кредиттерди пайдалануудан экономикалык эффективдүүлүктү төмөндөтүүдө.

Банктык эмес финансы-кредиттик мекемелер тарабынан берилүүчү кредиттер боюнча пайыздык чендер жетишерлик жогору бойдон калууда, бул банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин, алардын ишинин спецификасы менен байланыштуу болгон өздөрүнүн жогорку тобокелдиктеринин ордун жабууга аракеттенгендиктери, ошондой эле калк тараптан кредиттин ушул түрүнө карата суроо-талаптын сакталып жаткандыгы менен түшүндүрүлөт. Ошол эле учурда, банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин кредиттери боюнча пайыздык чендин өлчөмү төмөндөөгө карата туруктуу тенденциясына ээ болууда. Алып көрсөк, жарым жылдын башталышынан бери көпчүлүк БЭФКМ чендердин жалпы төмөндөөсүнөн, ошондой эле атаандаштыктардын жогорулоосунан улам өздөрүнүн пайыздык чендерин төмөндөтүшкөн. БЭФКМдин кредиттери боюнча орточо пайыздык чен отчеттук мезгилде МФУда - 28,0 пайызды, КСда - 28,7 пайызды, КАФКда - 16,9 пайызды жана Финкомпанияда - 17,1 пайызды түзгөн.

IV. ТӨЛӨӨ СИСТЕМИ

4.1. Банктык тарифтер жана кызмат көрсөтүүлөр

Бүтүндөй алганда, 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында негизги банктык кызмат көрсөтүүлөргө тарифтер бир азга алмашкан. Коммерциялык банктар көрсөтүлүүчү кызматтарга карата тарифтерди банктын ички саясаттарына ылайык белгилешет. Коммерциялык банктарда кызмат көрсөтүүлөрдүн айрым түрлөрүнө карата баалардын чеги ар кандай болуп кала берүүдө. Бир кыйла төмөн жана алтылыктуу тарифтер менен калктын кеңири катмарына жана юридикалык жактарга кызмат көрсөтүү багытын көздөгөн жана ири кардарлар менен иштөөнү туура көргөн банктар белгиленүүдө.

Банктардын региондордогу филиалдарында акча каражаттарын которуу үчүн тарифтерди кошо алганда, эсептешүү-кассалык тейлөө үчүн тарифтер филиалдардын алыстыгына жана региондордогу атаандаш банктардын бар экендигине жараша болот жана адаттагыдай эле, башкы офистердегиге жана Бишкек шаарындагы филиалдарындагыга караганда жогору. Ошол эле учурда 2004-жылдын экинчи жарымында региондордогу тарифтердин өлчөмү менен башкы офистердеги тарифтерди тендештирүү тенденциясы байкалган.

Коммерциялык банктардын четөлкө валютасындагы акча каражаттарын Кыргызстандын чегинен тышкары которуу үчүн тарифтери (доллар, евро, марка, рубль, теңге жана башкалар) банк тутуму боюнча орточо алганда, 2003-жылдын экинчи жарым жылдыгындагыга салыштырмалуу өзгөргөн эмес жана которуунун суммасынын 0,2 пайызды түзгөн. Анын үстүнө көпчүлүк коммерциялык банктар төлөнүүчү валюталарга жана көлөмүнө жараша төлөмдөрдү дифференциялап жатышат. Бир катар банктар валюталык каражаттарды которуу үчүн белгиленген төлөмдү кармап калышат. Которулуучу каражаттардын суммасына көзкарандысыз минималдык төлөм 5 АКШ долларын, максималдуу төлөм 500 АКШ долларын түзөт.

2005-жылдын 1-январына карата абал боюнча, республикада республиканын чегинен тышкары жактарга акча которуулардын эларалык системасы боюнча акча которуулар жүзөгө ашырылган: Western Union, Migom, Money Gram, Contact, VIP Money Transfer, Анелик, Express Money, Юнистрим. Банктар эларалык которуулар боюнча кызматтарды көрсөтүүнү улантышууда.

2004-жылдын экинчи жарымында Кыргызстанда мурда иштеп жатышкандарга кошумча, акчаларды которуучу эки жаңы система - Сибконтракт жана Тревелс кошулган.

Эларалык которуулар боюнча кызмат көрсөтүүлөргө тарифтер ар бир системанын чегинде стандарттуу.

2004-жылдын экинчи жарымында чекене жана дайыма өткөрүлүүчү төлөмдөр рыногунда төлөмдөрдү өткөрүү боюнча жаңы инструменттер пайда болгон. Ошону менен катар калкка мобилдик жана белгиленген байланыш кызмат көрсөтүүлөрүн эсептөөнү жүргүзүү үчүн ар кандай: 250, 500, 1500, 3000 сом номиналындагы улуттук валютада алдын ала төлөмдөрдүн карттары сатылган, булардын мындан ары жана коммуналдык төлөмдөрдү жүргүзүүдө дагы пайдаланылышы пландаштырылууда.

4.2. Накталай жана накталай эмес жүгүртүүлөр

Акчалар жүгүртүүдө накталай жана накталай эмес түрдө болот, мында накталай жана накталай эмес жүгүртүү экономиканын структурасынан, калктын керектөөгө ык коюусунан, банк жана төлөө ситемаларынын өнүгүүсүнөн көз каранды. Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы тарабынан кабыл алынып жаткан кадамдар накталай акчалардын көлөмүнүн өсүш арымдарын стабилдештирүү, ошондой эле акча массасынын түзүмүндөгү накталай акчалардын үлүшүн төмөндөтүү максатын көздөйт.

Жүгүртүүдөгү акчалардын жалпы суммасы 2005-жылдын 1-аянварына карата 11 425,1 млн. сомду түзгөн. 2004-жылдын экинчи жарымында жүгүртүүдөгү акчалардын өсүшү өткөн жылдын тиешелүү мезгилиндегиге салыштырмалуу 850,7 млн. сомду, өсүш -8,0 пайызды түзгөн.

Жүгүртүүдөгү акчалардын жалпы суммасынан 298,2 млн. сом же 3,7 пайыз коммерциялык бактардын кассаларында болгон.

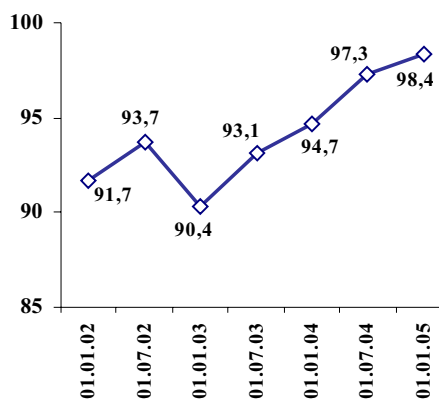
Жүгүртүүдөгү акчалардын түзүмү 4.2.1- графигинде көрсөтүлгөн.

Жүгүртүүдөгү акчалардын өсүшү социалдык пакет боюнча мамлекеттик төлөмдөрдү жогорулатууга, өнүгүп келе жаткан чакан жана орто бизнес тараптан накталай акчаларга карата сроо-галаптын өсүшүнө жана накталай эмес төлөм каражаттарынын анча жогору болбогон деңгээлде таркалышына байланыштуу.

4.2.1-график. Жүгүртүүдөгү акчалардын түзүмү

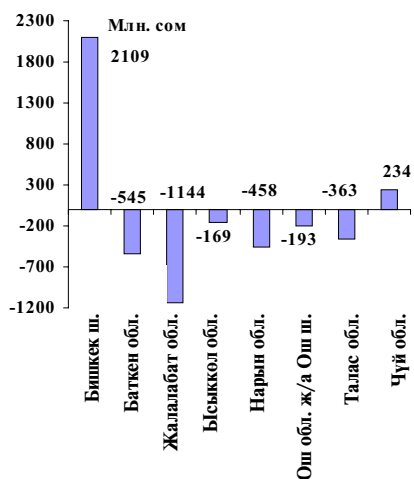
4.2.2-график. Коммерциялык банктардын кассаларына накт акчалардын кайтарымдуулук көрсөткүчүнүн өзгөрүү динамикасы (%)

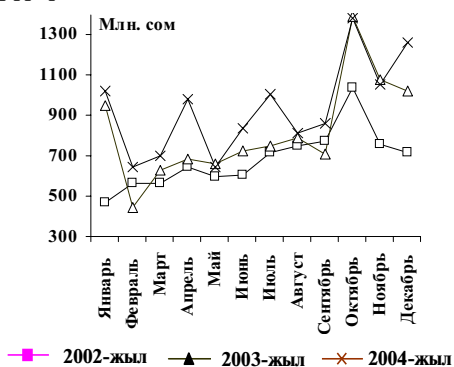
4.2.3-график. Коммерциялык банктардын кассаларына накталай акчалардын кайтарымдуулук көрсөткүчү (%)

4.2.4-график. 2004-жылдын 2-жарым жылдыгында коммерциялык банктардын кассаларынан накталай акчалардын берилишинен алардын келип түшүүлөрүнүн артышы

4.2.5-график. Накталай акчаларды берүүнүн динамикасы

Накталай акчаларды жүгүртүүнү өнүктүрүүнүн деңгээлин мүнөздөөчү негизги көрсөткүч болуп, коммерциялык банктардын жана Улуттук банктын кассаларына накталай акчалардын кайтарымдуулугу саналат. 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында коммерциялык банктардын кассаларына накталай акча каражаттарынын кайтарымдуулугу 98,4 пайызды түзгөн, бул 2004-жылдын биринчи жарым жылдыгындагыга караганда 1,1 пайыздык пунктка көп. Кайтарымдуулуктун көрсөткүчүнүн өзгөрүү динамикасы 4.2.2-графикте келтирилген.

2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында накталай акчалардын кайтарымдуулугунун эң жогорку көрсөткүчү Чүй областы боюнча 115,3 пайыз, төмөнкү көрсөткүчү Баткен областы боюнча - 33,2 пайыз болгон. Бишкек шаары боюнча накталай акчалардын кайтарылып келүүсү 110,2 пайызды түзгөн. Накталай акчалардын кайтарымдуулугунун мындай жогорку көрсөткүчү көбүнесе республиканын борборунда жана Чүй областында банктардын жана финансы-кредиттик мекемелердин, соода, өнөржай ишканаларынын топтолушу менен байланыштуу. Мында, 2004-жылдын биринчи жарым жылдыгындагыга салыштырмалуу Бишкек шаары боюнча накталай акчалардын коммерциялык банктардын кассаларына кайтарымдуулугунун көбөйүүсү мурдагыдай деңгээлде калган. Бүтүндөй республикада областтар боюнча накталай акчалардын кайтарымдуулугу олуттуу көбөйгөн. Накталай акчалардын кайтарымдуулугунун көбөйүүсү коммерциялык банктардын кассаларына карата накталай акчалардын келип түшүүсүнүн көбөйүүсү менен байланыштуу. Накталай акчалардын 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгындагы кайтарымдуулугунун биринчи жарым жылдагыга салыштырмалуу көрсөткүчү областтар боюнча 4.2.3-графиктинде көрсөтүлгөн.

Бул жерде коммерциялык банктардын кассаларынан накталай акчалардын берилишинин коммерциялык банктардын кассаларына накталай акчалардын келип түшүүлөрүнөн артып турушу 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында 529,3 млн. сомду түзгөнүн, бул 2004-жылдын биринчи жарым жылдыгындагыга караганда 101,5 млн. сомго же 19,2 пайызга аз экендигин белгилөөгө болот. Накталай акчалардын берилишинин келип түшүүлдөн артып турушу областтык башкармалыктардагы коммерциялык банктарга алардын аз өлчөмдө кайтарылышы менен байланыштуу, анткени Бишкек шаары жана Чүй областы боюнча коммерциялык банктардын кассаларына накталай акчалардын келип түшүүлөрү алардын берилишинен артып турат. Алып көрсөк, Бишкек шаарында берүүлөрдөн келип түшүүлөрдүн артып турушу 2108,9 млн. сомду түзгөн, бул 2004-жылдын биринчи жарым жылдыгындагыга караганда 495,3 млн. сомго же 30,7 пайызга көп, Чүй областы боюнча 233,5 млн. сом, бул 2004-жылдын биринчи жарым жылдыгындагыга караганда 208,4 млн. сомго же 92,8 пайызга көп. 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында региондор боюнча келип түшүүлөрдүн берүүлөрдөн артып туруусу 4.2.4 -графикте көрсөтүлгөн.

2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында Улуттук банктын кассаларынан накталай акчалардын берилиши бүтүндөй республика боюнча алардын келип түшүүлөрүнөн 1 129,6 млн. сомго арткан, бул 2004-жылдын биринчи чейрегиндегиге караганда 452,2 млн. сомго же 66,8 пайызга аз. Улуттук банктын кассаларына нак акчалардын келип түшүүлөрүнүн алардын берилишинен артып туруусу коммерциялык банктарга нак акчаларды берүүнүн көбөйүүсү менен байланыштуу.

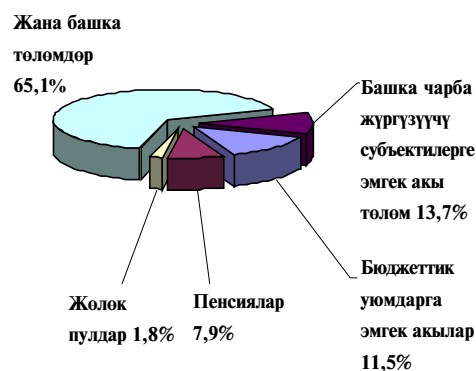
Улуттук банктын кассаларына нак акчалардын кайтарымдуулугу бүтүндөй республика боюнча 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында 82,4 пайызды түзгөн жана 2004-жылдын биринчи жарым жылдыгындагыга караганда 3,7 пайыздык пунктка азайган.

Улуттук банктын кассаларынан нак акчалардын берилиши. 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында Улуттук банктын кассаларынан 6 436,9 млн. сом берилген, бул 2004-жылдын биринчи жарым жылдыгындагыга караганда, 1 562,5 млн. сомго же 32,1 пайызга көп. Мында, бюджеттик уюмдарга эмгек акыларды төлөөгө 873,4 млн. сом берилген, пенсия, жөлөк пулдарды төлөөгө - 619,9 млн. сом, чарба жүргүзүүчү субъектилерге эмгек акыларды төлөөгө - 731,6 млн. сом, башка төлөмдөргө - 4 162,9 млн. сом берилген¹⁵. Улуттук банктын кассаларынан накталай акчаларды берүүнүн динамикасы 4.2.5-графикте көрсөтүлгөн.

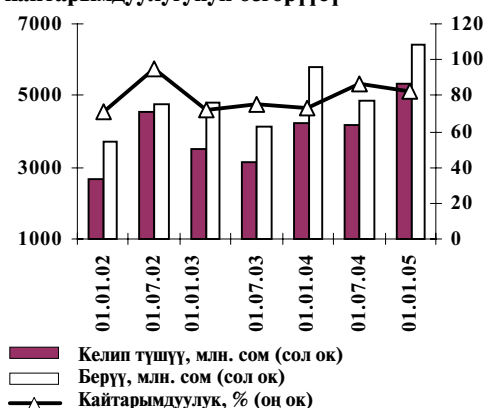
Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигинин, Социалдык Фонддун жана Эмгек жана социалдык коргоо министрлигинин малыматтары боюнча, 2005-жылдын 1-январына карата мөөнөтүндө төлөнбөгөн карыздардын суммасы 23,5 млн. сомду түзүп, 2004-жылдын 1-июлундагыга салыштырмалуу, ал 89,3 млн. сомго же 79,2 пайызга төмөндөгөн. Мөөнөтүндө төлөнбөгөн карыздардын төмөндөөсү эмгек акы жана социалдык төлөмдөр боюнча бюджеттик карыздардын төлөнүшү менен байланыштуу, бул 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгындагы накталай акчалардын олуттуу көбөйүүсүнө алып келген. Накталай акчаларды берүүнүн түзүмү пайыздык катышта 4.2.6-графикте мүнөздөлөт.

Улуттук банктын кассаларына накталай акчалардын келип түшүүлөрү. 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында Улуттук банктын кассаларына бүтүндөй республика боюнча 5 308,9 млн. сом келип түшкөн, бул 2004-жылдын биринчи жарым жылдыгындагыга караганда, 1 111,3 млн. сомго же 26,5 пайызга көп. Улуттук банктын кассаларына бүтүндөй республика боюнча накталай акчалардын келип түшүүлөрүнүн көбөйүүсү коммерциялык банктардын кассаларына накталай акчалардын келип түшүүлөрүнүн көбөйүүсү менен байланыштуу. Республика боюнча нак акчалардын келип түшүүсүнүн, берилишинин жана алардын Улуттук банктын кассаларына кайтарымдуулугунун көрсөткүчтөрүнүн өзгөрүүсү 4.2.7-графикте көрсөтүлгөн.

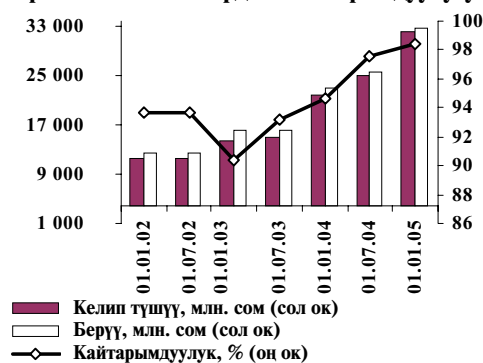
4.2.6-график. 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында нак акчаларды берүүнүн түзүмү

4.2.7-график. Улуттук банка нак акчалардын келип түшүүсүнүн, берилишинин жана алардын кайтарымдуулугунун өзгөрүүсү

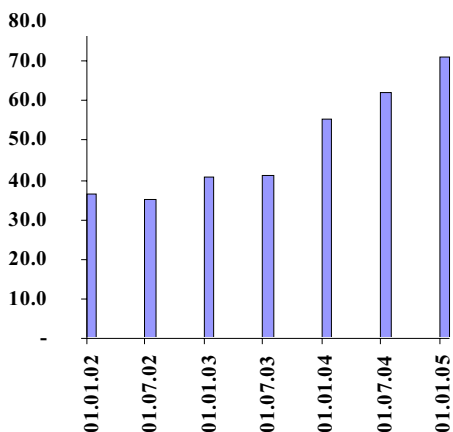

4.2.8-график. Коммерциялык банктарга нак акчалардын келип түшүүсү, аларга берилиши жана алардын кайтарымдуулугу

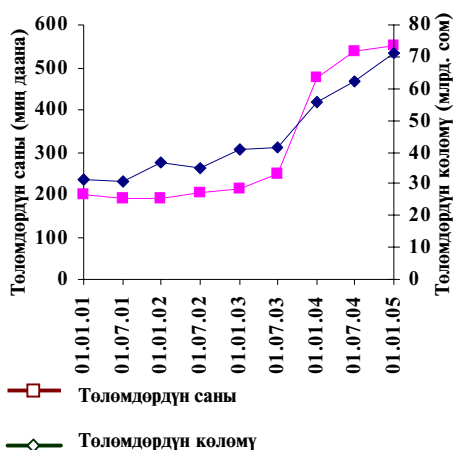

¹⁵ Жана башка төлөмдөргө төлөөгө берүү - юридикалык жактарга алардын иш-аракетин жүзөгө ашыруу үчүн берүүнү билдирет.

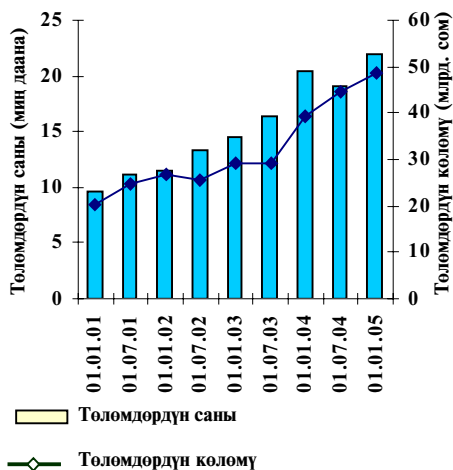
4.2.9-график. Клирингдик жана grosстук системалар боюнча төлөмдөрдүн көлөмүнүн динамикасы (млн. сом)

4.2.10-график. Клирингдик жана grosстук системалар боюнча төлөмдөрдүн көлөмүнүн жана санынын динамикасы (млн. сом)

4.2.11-график. Grosстук системалар боюнча төлөмдөрдүн көлөмүнүн жана санынын динамикасы

2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында *коммерциялык банктардын кассаларынан* 32 829,2 млн. сом берилген, бул 2004 жылдын биринчи жарым жылдыгындагыга караганда, 7 857,6 млн. сомго же 31,5 пайызга көп. Накталай акчаларды берүүлөрдүн көбөйүүсү чыгаша статьялары боюнча болгон:

- "бюджеттик уюмдарга эмгек акыларды төлөөгө" 452,9 млн. сом же 2004-жылдын биринчи жарым жылдыгындагыга караганда 14,4 пайызга көп;

- "четөлкө валюталарын сатып алууга" 1000,8 млн. сом же 65,6 пайыз берилген;

- "башка сарптоолорго" 5 795,0 млн. сом же 2004-жылдын биринчи жарым жылдыгындагыга караганда 31,6 пайызга көп берилген.

"Пенсияларды жана жөлөк пулдарды төлөөгө" берүүлөр статьясы боюнча 22,0 млн. сомго же 1,0 пайызга төмөндөө болгон;

Пенсия жана жөлөк пулдарды төлөөнүн төмөндөөсү пенсиялар боюнча мөөнөтү өтүп кеткен карыздардын толук төлөнүшү менен байланыштуу. Пенсияларды төлөөгө карата акча каражаттарын берүү 2003-жылдан бери мөөнөтүндө жүрүп жатат жана пенсияларды төлөө боюнча карыздар жокко эсе.

2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында *коммерциялык банктардын кассаларына* 32 299,9 млн. сом келип түшкөн, бул 2004 жылдын биринчи жарым жылдыгындагыга караганда, 6 697,5 млн. сомго же 26,2 пайызга көп. Келип түшүүлөрдүн көбөйүүсү кириш статьялары боюнча болгон:

- "салык, пошлиналардын келип түшүүсү" 376,9 млн. сомго же 15,4 пайызга көбөйгөн;

- "четөлкө валюталарын сатуудан келип түшүүлөр" 686,3 млн. сомго же 42,0 пайызга;

- "башка келип түшүүлөр" 6 265,1 млн. сомго же 30,0 пайызга.

Нак акчалардын келип түшүүсүнүн жана берилишинин, алардын коммерциялык банктардын кассаларына кайтарымдуулугунун көрсөткүчүнүн өзгөрүүсү 4.2.8-графикте көрсөтүлгөн.

Ошентип, жүгүртүүдөгү нак акчалардын өсүшү чарба жүргүзүүчү субъектилер тарабынан нак акчаларга сурооталаптын туруктуу өсүшү менен жана нак акчалар менен тейленүүчү товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр рыногунун кеңейүүсү менен шартталган.

Накталай эмес акча жүгүртүүлөр. Төлөө системасындагы накталай эмес төлөмдөрдүн көлөмүн мүнөздөөчү көрсөткүчтөргө анализ берүү алардын туруктуу өсүшүн ачык көрсөтүүдө. Банктар аралык системалар аркылуу 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында өткөрүлгөн төлөмдөрдүн көлөмү 70 950 млн. сомду түзгөн, бул 2003-жылдын тиешелүү мезгилиндегиге салыштырмалуу 15 633 млн. сомго же 28,3 пайызга көп (4.2.9-графикти караңыз).

Банктар аралык төлөмдөрдүн көлөмүнүн өсүү тенденциясы макроэкономикалык кырдаалдын бекемделиши, финансы системасынын дурус боло башташы менен түшүндүрүлөт, бул экономиканын бардык чөйрөсүндөгү

өндүрүштүн өсүшүнө, калктын кирешесинин көбөйүшүнө жана банк тутумуна карата калктын ишениминин жогорулоосуна көмөктөшкөн. Банктар аралык система боюнча өткөрүлүүчү төлөмдөрдүн көлөмүнүн өсүшү төлөмдөрдүн санынын өсүшү менен коштолгондугун кошумчалай кетүүгө туура келет (4.2.10-графикти караңыз). Анализденип жаткан мезгил ичинде 552,2 миң төлөм өткөрүлгөн, бул 2003-жылдын экинчи жарым жылдыгындагыга караганда, 15,6 пайызга көп (478 миң төлөм).

Ири төлөмдөр системасы. 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгындагы эсептешүүлөрдүн гросстук системасы боюнча өткөрүлгөн банктар аралык төлөмдөрдүн жалпы көлөмү өткөн жылдын ушуга окшош мезгилиндегиге салыштырмалуу 24,3 пайызга көбөйгөн жана 48,8 млрд. сомду түзгөн. Төлөмдөрдүн саны 22 миң төлөмдү түзгөн, бул 2003-жылдын ушуга окшош мезгилиндегиге салыштырмалуу, 8,1 пайызга өсүш менен мүнөздөлөт (4.2.11-графикти караңыз).

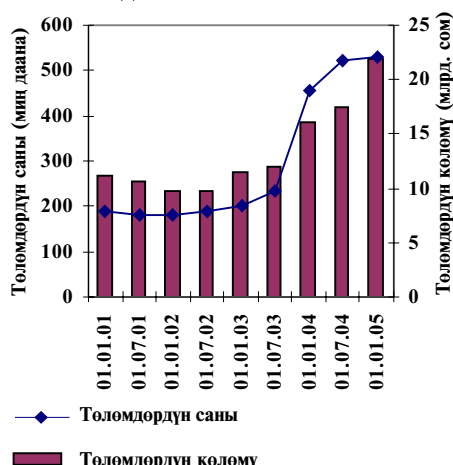
Чекене төлөм системасы боюнча ушул эле мезгилде 22 млрд. сомдук суммага 530 миң төлөм өткөрүлгөн, бул өткөн жылдын ушуга окшош мезгилиндегиге салыштырмалуу, тиешелүүлүгүнө жараша 16,0 жана 37,1 пайызга өсүш менен мүнөздөлөт (4.2.12-графикти караңыз).

Республиканын бардык региондорунда чекене төлөмдөрдүн көлөмүнүн көбөйгөндүгү белгиленүүдө (4.2.13-график). Бүтүндөй республиканын төлөмдөрүнүн көлөмүндө төлөмдөрдүн орчундуу үлүшүн адаттагыдай эле, Чүй областы жана Бишкек шаары - 84,3 пайызды ээлейт. Ошол эле учурда акыркы эки жылда башка областтар боюнча төлөмдөрдүн көлөмүнүн өсүшү Чүй областы жана Бишкек шаары боюнча төлөмдөрдүн көлөмүнүн өсүшүнөн озууда. Алып көрсөк, Чүй областындагы жана Бишкек шаарындагы банктар аркылуу өткөрүлгөн төлөмдөрдүн көлөмү 2003-жылдын ушуга окшош мезгилиндегиге салыштырмалуу 35,2 пайызга көбөйгөн болсо, ошол эле учурда башка областтар боюнча көлөмдүн өсүшү 49,7 пайыздан (Талас областы) 77,9 пайызга (Ысыккөл областы) чейин түзгөн, бул республиканын региондорундагы банктык кызмат көрсөтүүлөрдү өнүктүрүүнүн активдешип жаткандыгы жөнүндө айгинелейт.

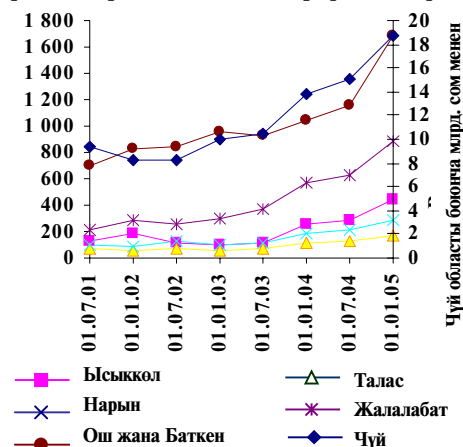
SWIFT акча которууну кошо алганда, чекаралар аралык төлөмдөр.

SWIFT жамааттык пайдалануу түйүнү тарабынан өткөрүлүүчү иш-чаралардын чегинде SWIFTnet маалыматтарын берүүнү уюштуруунун жаңы технологияларына өтүү боюнча иштер жүргүзүлдү. SWIFTnetке өтүү коммерциялык банктардын кошумча кызмат көрсөтүүлөрүнө (SWIFTке өзүнүн ири кардарларын тике кошуу, реалдуу убакыт ыргакында корголуудагы финансылык маалыматтарды алмашуу

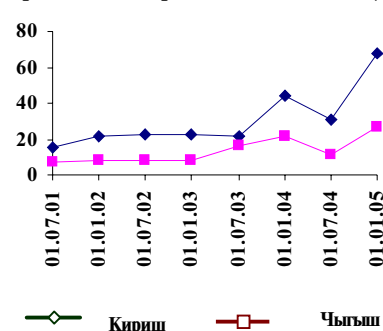
4.2.12-график. Клирингдик система боюнча төлөмдөрдүн көлөмүнүн жана санынын динамикасы

4.2.13-график. Клирингдик системалардагы региондор боюнча төлөмдөрдүн көлөмү

4.2.14-график. SWIFT түйүнү боюнча транзакциялардын динамикасы (миң даана)

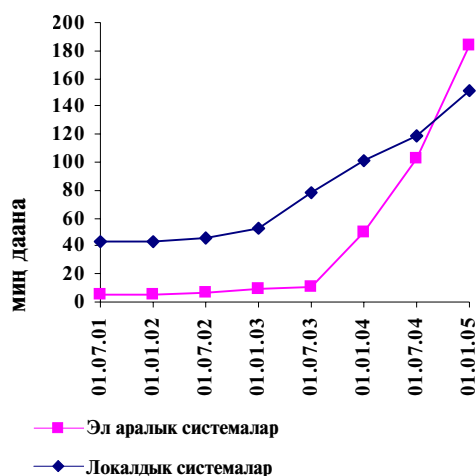
4.2.15-график. Почта аркылуу акча которуулардын динамикасы

4.2.16-график. Акча которуулардын динамикасы

4.2.17-график. Транзакциялардын санынын динамикасы

ж.б.) мүмкүндүк берүүдө. 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында SWIFT жамааттык пайдалануу (SWIFT ЖПТ) түйүнүнө кошуу боюнча иштер жүргүзүлдү жана натыйжада 2005-жылдын 1-январына карата Кыргыз Республикасында SWIFT системасын 18 банк пайдалануучу болуп саналат, алардын ичинен Улуттук банк жана 12 коммерциялык банк Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын SWIFT ЖПТ аркылуу иш алып барышат.

SWIFT системасына катышуучулардын санынын өсүшүнө байланыштуу SWIFT эл аралык байланышы боюнча өткөрүлүүчү транзакцияларынын санынын өсүү тенденциясы байкалууда (4.2.14 -график). Алып көрсөк, 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында SWIFT ЖПТ боюнча чыгыш транзакцияларынын саны 27 миң төлөмдү түзүп, бул өткөн жылдын ушуга окшош мезгилиндегиге караганда 24,2 пайызга көп. Кириш транзакцияларынын саны 2003-жылдын ушуга окшош мезгилиндегиге салыштырмалуу 54,2 пайызга көбөйгөн жана 68 миң төлөмдү түзгөн.

Эларалык акча которуулар республикада почталык акча которуулардын жардамы менен жана алар боюнча кызмат көрсөтүүлөр банктар тарабынан көрсөтүлүп жаткан акча которуулардын эларалык системалары аркылуу жүзөгө ашырылып жатат.

Кыргыз Республикасына карата эларалык акча которуулардын көлөмүнүн көрсөткүчтөрү Кыргыз Республикасынан которуулардын көлөмүнөн олуттуу түрдө арткан. Республикабызга акча которуулардын көлөмү 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында 55,0 млн. АКШ долларын түзгөн, республикадан жөнөтүлгөн акча которуулардын көлөмү - 8,7 млн. АКШ долларын түзөт. 2003-жылдын ушуга окшош мезгилиндегиге салыштырмалуу которуулардын көлөмү тиешелүүлүгүнө жараша, 42,4 жана 70,7 пайызга көбөйгөн.

Республиканын калкынын эмгек миграциясы жана акча которуулар боюнча банктык кызмат көрсөтүүлөрдүн өнүгүүсү акча которуулардын банк тутуму боюнча эларалык төлөмдөрүнүн көлөмүнүн олуттуу өсүүсүнө көмөктөшкөн. Мында, почта системасы боюнча өткөрүлүүчү акча которуулардын үлүшү кыйла төмөндөгөн, анын өлчөмү акча которуулардын жалпы көлөмүнүн болгону 3 пайызын түзгөн. Банк тутуму боюнча акча которуулардын көлөмүнүн акыркы үч жылда 7 эседен көбүрөөккө көбөйүүсү Бишкекте сыяктуу эле, региондордогу банктык кызмат көрсөтүүлөрдүн өнүгүүсү, ошондой эле наркы боюнча кыйла алгылыктуу кызматты көрсөтүүчү акча которуу системасынын санынын өсүшү менен түшүндүрүлөт.

Пластик карттары менен эсептешүү системасы. 2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында эквайрингди жана карттарды банктык карттарды пайдалануу менен эсептешүү-кассалык тейлөөнү 15 финансы-кредиттик мекемелер жүргүзгөн, алардын ичинен 8 эмитент болуп саналышат жана эларалык (7 банк) жана локалдык (3 банк) системаларынын карттарын чыгарышат.

Бүтүндөй алганда, төлөм карттары рыногунда жигердүүлүк байкалган, бул эмитирленген карттардын жана аларды пайдалануу менен операциялардын санынын көбөйүүсү жөнүндө айгинелеп турат.

2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында акча каражаттарынын кыймылы карттардын төмөндөгү түрлөрү боюнча жүзөгө ашырылган: Visa, Master Card, Алай -Кард, "Демир-24" жана Union Card.

Эмитирленген карттардын жалпы саны 2005-жылдын 1-январына карата:

эларалык системалар боюнча

- ✓ Visa - 2 293 (14 корпоративдик);
- ✓ Master Card - 1 327 (524 корпоративдик);

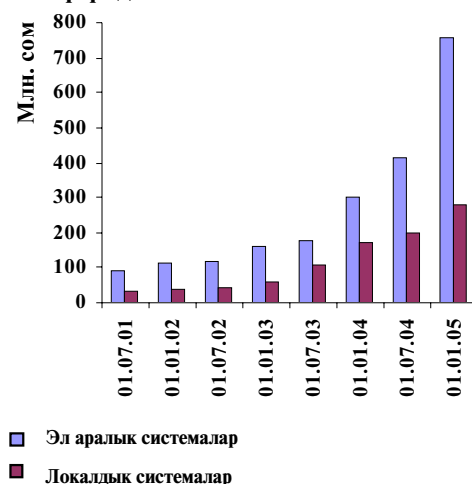
локалдык система боюнча

- ✓ Алай -Кард - 6 437 (119 корпоративдик),
- ✓ Демир-24 - 3 479.

Локалдык система боюнча өткөрүлгөн транзакциялардын саны 151 746 транзакцияны түзгөн. Алардын ичинен Алай-Кард боюнча 88 274 (транзакциялардын жалпы санынан 58,1 пайызды), "Демир-24" боюнча -63 409 (41,7 пайыз) жана Union Card боюнча - 63 транзакция (0,04 пайыз) өткөрүлгөн. Эларалык система боюнча транзакциялардын саны 183 491 транзакцияны түзөт. Visa жана Master Card боюнча тиешелүүлүгүнө жараша, 112 133 жана 71 358 транзакцияны (транзакциялардын жалпы санынын 61,1 жана 38,9 пайыз) түзгөн.

Локалдык система боюнча өткөрүлгөн транзакциялардын көлөмү 280,3 транзакцияны түзгөн. Алардын ичинен Алай-Кард боюнча 161,6 млн. сом (транзакциялардын жалпы көлөмүнөн 57,6 пайызды), "Демир-24" боюнча -117,1 млн. сом (41,8 пайыз) жана Union Card боюнча -1,6 млн. сом (0,5 пайыз) өткөрүлгөн. Эларалык система боюнча транзакциялардын көлөмү 759,6 млн. сомду, Visa жана Master Card боюнча көлөмдөр тиешелүүлүгүнө жараша, 484,6 жана 275,0 млн. сомду же 63,8 жана 36,2 пайызды түзгөн.

4.2.18-график Транзакциялардын көлөмүнүн динамикасы

2004-жылдын экинчи жарым жылдыгында коммерциялык банктар тарабынан 30 соода жана кассалык терминалдар орнотулган. Ошентип, Алай-Кард системасы боюнча терминалдардын саны 73 терминалды (анын ичинен 5 "Золотая Корона (Алтын Таажы)" системасы боюнча) жана 3 банкоматты, Демир 24 боюнча -35 терминалды жана 12 банкоматты, эларалык системалар боюнча - 184 терминалды жана 6 банкоматты түзгөн.

Банктык карттар рыногу өнүгүүнү улантууда, коммерциялык банктар эларалык жана локалдык системалардын карттарын кабыл алуу жана тейлөө үчүн инфраструктураны өнүктүрүү боюнча иштерди жигердүү жүргүзүүдө.

Бүтүндөй алганда, так эмес төлөмдөрдүн өсүү динамикасы бир тараптан, экономиканын реалдуу муктаждыгы менен жана башка тараптан, банктык жана төлөө кызмат көрсөтүү чөйрөсүнүн кеңейиши, банк иштеринин республиканын борборунда сыяктуу эле, анын региондорунда дагы активдешүүсү менен шартталган.

V. РЕАЛДУУ СЕКТОРДУН АБАЛЫ

5.1. Үй чарбасы

Калктын акчалай кирешелеринин чогуу алгандагы көлөмү 2004-жылдын 9 айында¹⁶ 47,2 млрд. сомду түзгөн жана 2003-жылдын ушуга окшош мезгилиндегиге салыштырмалуу номиналдык мааниде 9,4 пайызга, реалдуу мааниде - 4,3 пайызга өскөн.

Бул мезгилдер аралыгында акчалай кирешелердин түзүмүндө ишкердиктен табылган кирешелердин үлүшүнүн өсүүсү байкалган, ал акчалай кирешелердин жалпы көлөмүнө карата 35,4 пайызды түзгөн, бул 2003-жылдын январь жана сентябрь айларындагыга караганда, 8,7 пайыздык пунктка жогору. Ишкердиктен табылган кирешелердин өсүшү, адегенде жекече иш жүргүзүүчүлөрдүн көпчүлүк бөлүгү алектенип жаткан кызмат көрсөтүү тармагынын жогорку өсүш арымы менен шартталган. Алып көрсөк, сооданын, автомобилдерди, тиричилик буюмдарын, өздүк керектелүүчү буюмдарды ондоонун орточо жылдык өсүшү акыркы үч жылда 116 пайызды түзгөн.

Калктын акчалай кирешелеринин түзүлүшүнүн булактарынын түзүмүндө 2004-жылдын 9 айында эмгек акыларынын үлүшү 2003-жылдын ушуга окшогон мезгилиндегиге караганда 1,7 пайыздык пунктка төмөндөгөндүгүнө карабастан, олуттуу болуп калган жана 24,9 пайызды түзгөн. Пенсиялардын жана ар кандай социалдык трансферттердин салыштырма салмагы - 7,9 пайызды түзгөн.

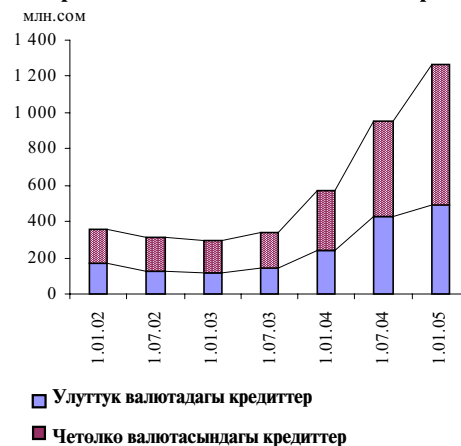
2004-жылы номиналдуу орточо айлык эмгек акы 2202,9 сомду түзгөн жана 2003-жылдагыга салыштырмалуу номиналдык мааниде 14,7 пайызга жана реалдуу мааниде 10,2 пайызга өскөн. Өз кезегинде минималдык керектөө бюджетинин наркы 2004-жылы 1725,9 сомду түзгөн.

5.1.1. Финансы-кредиттик мекемелердин алдындагы милдеттенмелер

Үй чарба секторунун банк тутумунун алдындагы милдеттенмелери 2005-жылдын 1-январына карата 1,2 млрд. сомду түзгөн жана акыркы үч жылдын ичинде 3,6 эсеге өскөн. Мында, өсүш 2004-жылы 2,2 эсени түзгөн. Милдеттенмелердин түзүмүндө четөлкө валютасындагы кредиттердин өсүү тенденциясы байкалууда (5.1.1.1-график).

Улуттук валютадагы милдеттенмелер 2004-жылдын 1-январына карата 487,4 млн. сомду түзгөн жана акыркы үч жылда 2,9 эсеге, четөлкө валютасында 781,8 млн. сомду түзүү менен - 4,2 эсеге өскөн. Натыйжада, кредиттердин түзүмү төмөндөгүдөй: - улуттук валютада 38,4 пайыз жана четөлкө валютасында 61,6 пайыз болуп түзүлгөн (2002-жылдын 1-январына карата тиешелүүлүгүнө жараша 47,4 жана 52,6 пайыз).

5.1.1.1-график. Жеке адамдардын банктардын алдындагы милдеттенмелери

¹⁶ Үй чарбасын Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети тарабынан өткөрүлүүчү изилдөөнүн ыкмалары өзгөргөндүктөн, бул жерде жылдык маалыматтар камтылган эмес.

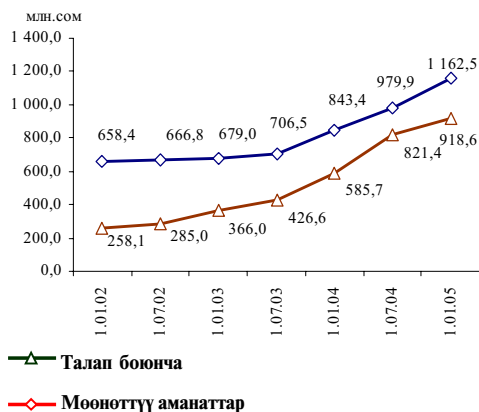
Керектөө чыгашаларынын тездик менен өсүшү, корпоративдик сектордун жана үй чарбасынын инвестициялык активдүүлүгүнүн жандануусу акыркы үч жылда берилүүчү кредиттердин түзүмүндө өзгөрүүлөрдү пайда кылды. Алып көрсөк, 2001-жылдан берки мезгилде кредиттер курулушка жана кыймылсыз мүлктөрдү сатып алууга - 11,9 эсеге, соодага -7,6 эсеге, айылчарбасына -5,4 эсеге, ошондой эле өнөржайына -2,9 эсеге олуттуу түрдө өскөн. 2004-жылдын экинчи жарымында жогоруда аталган кредиттердин берилген кредиттердин жалпы көлөмүндөгү үлүшү 78,2 пайызды түзгөн, анын ичинде соода - 53,4 пайызды, өнөржайы - 14,8 пайызды, курулуш -10 пайызды түзгөн.

Жеке жарандарга берилген кредиттердин көлөмү 2004-жылы 2001-жылдагыга салыштырмалуу 1,6 эсеге көбөйгөн, бирок анын берилген кредиттердин жалпы көлөмүндөгү үлүшү акырындык менен 16,9 пайыздан 9,0 пайызга чейин төмөндөгөн. Жаңыдан берилген керектөө кредиттеринин жалпы агымы 2004-жылы 761,5 млн. сомду түзгөн. Жеке жарандарга берилген кредиттер боюнча орточо салмактанып алынган чен 2004-жылы улуттук валютада 29,3 пайызды, четөлкө валютасында -22,1 пайызды түзгөн.

Калкты кредиттөөнүн өсүшү бирнече факторлордун оң таасири менен шартталган, алардын негизгилеринен болуп, экономикалык өсүш, инфляциянын деңгээлинин төмөндөшү жана макроэкономикалык кырдаалдардын турукташуусу саналган.

Башка тараптан, банк тутумунун финансылык ортомчулугунун деңгээлин өнүктүрүүгө жолтоо болгон фактор болуп, үй чарбасынын кирешелеринин төмөн болгон деңгээли кала берүүдө. Алып көрсөк, 2004-жылдын 9 айында акчалай кирешелеринин орточо айлык деңгээли 1031,4 сомду түзгөн. Мында, үй чарбасынын акчалай кирешелеринин түзүмүндө товарларды сатып алууга жана кызмат көрсөтүүлөргө төлөөгө чыгашалардын үлүшү 2004-жылы 87,9 пайызды түзгөн, бул 2003-жылдын тиешелүү мезгилиндегиге салыштырмалуу 10,1 пайыздык пунктка, салыктарды жана төлөмдөрдү төлөөгө карата -5,6 пайызга (2,0 пайызга) жогору.

5.1.2.1-график. Жеке адамдардын аманттары жана депозиттери

5.1.2. Калктын жыйымдары

Калктын чыгашаларынын олуттуу бөлүгүн керектөөгө карата чыгашалар түзө тургандыгына карабастан, (90,8 пайыз), макроэкономикалык турукташуунун, инфляциянын деңгээлинин төмөндөөсүнүн, үй чарбасынын кирешелеринин өсүүсүнүн шарапатында, калктын жыйымдары көбөйгөн. Алып көрсөк, акыркы үч жылда жеке адамдардын коммерциялык банктардагы депозиттеринин жана аманаттарынын көлөмү иштеп жатышкан коммерциялык банктардын мезгил-мезгили менен берилүүчү отчетторундагы маалыматтар боюнча 2,3 эсеге көбөйгөн (5.1.2.1-графикти караңыз) жана 2005-жылдын 1-январына карата абал боюнча 2081, 2 млн. сомду түзгөн, салыштыруу үчүн: 2002-жылдын 1-январына карата - 916,6 млн. сом.

Аманаттардын түзүмүндө дагы өзгөрүүлөр болуп өткөн. Алып көрсөк, четөлкө валютасындагы аманаттардын өсүшү белгиленүүдө. Эгерде, 2002-жылдын 1-январына карата аманаттардын жарымы гана четөлкө валютасында болсо, 2005-жылдын 1-январына карата бул аманаттардын үлүшү 65,5 пайызга чейин көбөйгөн.

Калктын экономикалык активдүүлүгүнүн, анын ичинде тышкы экономикалык иштердеги өсүшү, жеке адамдардын күндөлүк эсептериндеги каражаттардын көбөйүүсүнө алып келген, демек, банктардын төлөмдөрдү өткөрүүдөгү ортомчулук ролун көтөргөн.

2004-жылы жеке адамдардын коммерциялык банктардагы депозиттеринин көлөмү 45,6 пайызга өскөн. Мында четөлкө валютасындагы депозиттер 54,5 пайызга, улуттук валютада 31,3 пайызга өскөн.

2002-жылдын 1-январына салыштырмалуу кыйла өсүш четөлкө валютасындагы талап боюнча депозиттер боюнча - 3,9 эсеге, улуттук валютада 2,8 эсеге белгиленген. Четөлкө валютасындагы мөөнөттүү депозиттер боюнча өсүш 2,4 эсени, улуттук валютада 1,3 эсени түзгөн.

Аманаттар менен депозиттердин түзүмүндөгү өзгөрүүлөр чендердин өзгөрүүлөрү менен коштолгон. Алып көрсөк, талап боюнча депозиттерге чендер бир кыйла өсүш менен мүнөздөлгөн: четөлкө валютасында 0,11 пайыздан 0,80 пайызга чейин, улуттук валютада 1,11 пайыздан 1,69 пайызга чейин.

Бүтүндөй алганда, үй чарбасынын депозиттеринин көлөмүнүн өсүшүнө карабастан, алардын банк тутумунун депозиттеринин түзүмүндөгү үлүшү 2002-жылдын 1-январына карата 59,3 пайыздан 2005-жылдын башталышына карата 40,6 пайызга чейин азайган.

5.2. Корпоративдик сектор

5.2.1. Финансы-кредиттик мекемелердин алдындагы милдеттенмелер.

Юридикалык жактардын саны 2005-жылдын 1-январына карата 60,5 миң субъекттини түзгөн жана 2004-жылы 9,2 пайызга өскөн. Юридикалык жактардын жалпы санынын көпчүлүк үлүшү соода, автомобиль жана үй чарбачылыгына керектүү буюмдарды оңдоо тармагында - 28,1 пайызды, коммуналдык жана социалдык кызмат көрсөтүүлөр чөйрөсүндө -17,9 пайызды, өнөр жайында - 11,4 пайызды түзөт. Республиканын ишканаларынын басымдуу бөлүгү - 86,7 пайызы жеке менчикте турат. Ишканаларды жана уюмдарды өлчөмү боюнча бөлүп кароодо, чакан ишканалардын¹⁷ үлүшү 2005-жылдын 1-январына карата 88,0 пайызды, орто - 8,3 пайызды жана ири -3,8 пайызды түзгөн.

Ишканалардын жана уюмдардын иштеп жатышкан коммерциялык банктардын алдындагы чогуу алгандагы карызы акыркы үч жыл ичинде көбөйүүгө карата тенденцияга ээ болгон. 2004-жылдын ичинде 1952,3 млн.

5.2.1.1-график. Корпоративдик сектордун коммерциялык банктардын алдындагы карыздарынын динамикасы

¹⁷ Чакан ишканалар - иштеген адамдарды саны 50гө чейин, орто ишканалар- 51-200, ири - 201ден жогору.

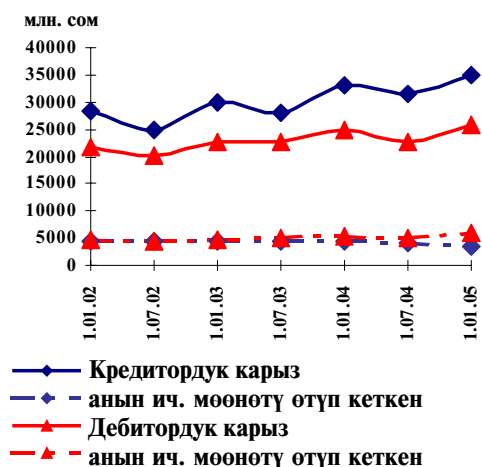
сомго же 1,6 пайызга көбөйүү менен 2005-жылдын 1-январына карата 5298,6 млн. сомду түзгөн (5.2.1.1-графикти караңыз). Үч жылдын ичинде банктардын алдындагы карыз 2,2 эсеге өскөн. Четөлкө валютасындагы кредиттердин бир кыйла тез өнүгүүсүнүн натыйжасында, алардын салыштырма салмагы 3 пайыздык пунктка өскөн жана каралып жаткан мезгилдин акырына карата ишканалардын жалпы милдеттенмелеринин жалпы суммасынан 74,5 пайызды түзгөн.

2005-жылдын 1-январына карата орточо салмактанып алынган чендер улуттук валютадагы кредиттер боюнча өнөржай үчүн жылдык 19,8 пайызды, айылчарбасы - 26,2 пайызды, транспорт жана байланыш -20,1 пайызды жана соода 25,0 пайызды түзгөн.

Четөлкө валютасында берилген кредиттер боюнча орточо салмактанып алынган чендер 2005-жылдын 1-январына карата өнөржай үчүн 16,4 пайызды, айылчарбасы - 20,7 пайызды, транспорт жана байланыш -18,1 пайызды жана соода - 18,4 пайызды түзгөн.

Акыркы үч жылдын ичинде жаңыдан берилген кредиттер боюнча пайыздык чендердин төмөндөө тенденциясы байкалууда. Депозиттер боюнча чендердин жалпы төмөндөөсү акыркы жылдарда инфляциянын деңгээлинин төмөндөөсү, макроэкономикалык жагдайлардын стабилдешүүсү, финансы секторунун бекемделүүсү жана мына ушунун шарапатында кредиттер рыногунда, ошонун ичинде банктык жана банктык эмес мекемелердин ортосундагы атаандаштыктын күчөшү менен келип чыккан.

5.2.2.1-график. Корпоративдик сектордун дебитордук жана кредитордук карыздарынын динамикасы

5.2.2 Дебитордук жана кредитордук карыздардын абалы

Акыркы үч жылдын ичинде өлкөбүздүн экономикасынын ишканаларында кредитордук жана дебитордук карыздардын өсүү тенденциясы байкалууда (5.2.2.1-графикти караңыз).

Абсолюттук мааниде алганда, ишканалардын жана уюмдардын дебитордук карыздары 2005-жылдын 1-январына карата 25690,5 млн. сомду түзгөн жана жыл ичинде 3,8 пайызга көбөйгөн. Ички дебитордук карыздардын үлүшү 81,1 пайызды түзгөн, дебитордук карыздардын 11,8 пайызы КМШ өлкөлөрүнүн алдындагы карыздарга туура келет.

Дебитордук карыздардын жалпы көлөмүндөгү орчундуу салыштырма салмакты өнөржай ишканалары - 62,2 пайызды, анын ичинде электр энергиясын өндүрүп чыгаруу жана бөлүштүрүү боюнча ишканалар-38,0 пайызды, соода уюмдары, автомобилдерди, турмуш-тиричилик буюмдарын жана жеке керектелүүчү предметтерди оңдоо ишканалары-17,0 пайызды, транспорт жана байланыш -9,0 пайызды, курулуш ишканалары -5,7 пайызды ээлейт.

Мөөнөтүндө төлөнбөгөн дебитордук карыздардын көлөмү 2004-жылы 8,7 пайызга көбөйгөн жана 2005-жылдын 1-январына карата 5919,9 млн. сомду же дебитордук карыздардын жалпы көлөмүнө карата 23 пайызды түзгөн. Мөөнөтүндө төлөнбөгөн дебитордук карыздардын 58,8 пайызы электр энергиясын, газды, бууну жана сууну өндүрүп чыгаруу жана бөлүштүрүү боюнча ишканаларга, 15,2 пайызы - кайра иштетүү өнөр жайына, 12,1 пайызы - соода уюмдарына, автомобилдерди, турмуш-тиричилик буюмдарын

жана жеке керектелүүчү предметтерди оңдоо ишканаларына тиешелүү болгон.

Кредитордук карыздар үч жылдын ичинде өскөн жана 2005-жылдын 1-январына карата 34858,5 млн. сомду түзгөн. Ички кредитордук карыздын үлүшү 74,79 пайызды, КМШ өлкөлөрүнүн алдындагы карыз - 10,1 пайызды түзгөн.

Бүтүндөй алганда, корпоративдик сектор үчүн мөөнөтүндө төлөнбөгөн кредитордук карыздардын кредитордук карыздардын жалпы көлөмүнө карата катышы 2002-жылдын 1-январына карата 15,9 пайыздан 2005-жылдын 1-январына карата 9,9 пайызга чейин төмөндөгөн. 2005-жылдын 1-январына карата бул катыштын кыйла жогорку деңгээлине Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтарына жана Улуттук банктын эсептөөлөрүнө ылайык, төмөндөгүдөй иш-аракеттерди жүзөгө ашырышкан ишканалар жана уюмдар ээ болушкан:

- мамлекеттик башкаруу - 38,3 пайыз,
- тоокен өнөржайы - 34 пайыз,
- коммуналдык, социалдык жана персоналдык кызмат көрсөтүүлөр - 21 пайыз.

5.2.3. Финансылык натыйжалар

2004-жылы реалдуу сектордун ишканаларынын баланстык пайдасы 2003-жылдагыга караганда 8 эсеге көбөйгөн жана 10399 млн. сомду түзгөн. Анын түзүлүшүнө негизги таасирди металлургия өндүрүшүндөгү ишканалар тарабынан операциялык эмес ишкердиктен алынган пайдалардын өсүшү тийгизген. Операциялык эмес ишкердиктен алынган пайда өткөн жылдагыга салыштырмалуу 62 пайызга көбөйгөн жана 7641,7 млн. сомду түзгөн.

Баланстык пайданын 2004-жылдагы негизги көлөмү жана анын көлөмүнүн өткөн жылдагыга салыштырмалуу өсүшү металлургия өндүрүшүндөгү ишканаларда - 7860,5 млн сом, байланышта - 1058,6 млн. сом, дүң соода жана агенттер аркылуу соода уюмдарында - 561 млн. сом, башка металл эмес продукцияларды өндүрүү боюнча ишканаларда - 484,9 млн. сом, транспортто - 398,4 млн. сом белгиленген. Баланстык чыгымдарга 2004-жылы электрэнергиясын, газды жана сууну өндүрүп чыгаруу жана бөлүштүрүү боюнча ишканалар тарабынан - 789,5 млн. сом жол берилген, бул 2003-жылдагыга салыштырмалуу 18 пайызга төмөн.

Рентабелдүү болбогон ишканалардын үлүшү 2004-жылы отчет берген ишканалардын жалпы санына карата 40,6 пайызды түзгөн.

Бүтүндөй алганда, 2002-жылы, качан анык сектордун ишканалары тарабынан баланстык пайда 2001-жылдагыга караганда 18,9 эсеге аз алынган төмөндөдөн кийин, 2004-жылы ишканалардын финансылык натыйжаларынын жакшыргандыгы белгиленген. 2002-жылдагы төмөндөө биринчиден, металлургия өнөржайы ишканаларында "Кумтөр" алтын кенин казуучу ишканасынын аварияга туш болгондугунан улам келип чыккан.

VI. ӨНҮГҮҮ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Экономиканын өнүгүүсү олуттуу деңгээлде финансылык ортомчулуктун натыйжалуулугунан жана бүтүндөй финансы рыногунун өнүгүү деңгээлинен көз каранды. Экономикалык өсүш көбүнчө акча ресурстарынын ар кандай булактарынан инвестицияларды стимулдаштыруудан көз каранды. Өнүккөн фондулук рынокто баалуу кагаздарды сатып алуу аркылуу экономикага ресурстарды тике инвестициялоо үчүн көптөгөн мүмкүнчүлүктөр болот. Финансы рыногунун институционалдык катышуучуларынын көп санда болуусу экономикага инвестициялоонун альтернативалуу мүмкүндүгүн дагы кеңейтет.

Экономикалык өсүшкө жана туруктуулукка жетишүүгө жараша, андан аркы динамикалуулукту камсыз кылуу көп финансылык ресурстарды тартууну объективдүү талап кылат. Ушуга байланыштуу банктык эмес финансылык ортомчулуктун экономиканын реалдуу секторунун өнүгүүсүнө таасири өсөт, финансылык ресурстарды тартуунун эң эле ар кандай формалары келип чыгат.

Өзгөчө актуалдуулук республиканын финансы системасын андан ары өнүктүрүүнүн эки аспекти: коммерциялык банктардын ортомчулук иштеринин натыйжалуулугун жогорулатууну жана банктык эмес финансылык ортомчулукту күчөтүүнү камтыйт. Жыйымдардын инвестицияларга башка финансылык ортомчулардын иш-аракеттери аркылуу трансформацияланышын камсыз кылуу дагы анализдөөнүн предмети болуп саналат.

Кредиторлор менен карыз алуучулардын ортосундагы ортомчулар болуп, финансы рыногунун институционалдык катышуучулары: Улуттук банктан лицензия алышкан коммерциялык банктар жана банктык эмес финансы кредиттик мекемелер жана башка финансылык институттар (инвестициялык жана пенсиялык фонддор, фондулук биржалар, камсыздандыруу компаниялары ж.б.) саналат.

Финансы рыногунун институционалдык катышуучулары калктын жана ишканалардын жыйымдарын чогултушат жана алынган каражаттарды финансылык активдерге кредиттөө жана инвестирлөө аркылуу экономикага жайгаштырышат. Ошонун өзү менен финансылык ортомчулуктун - капиталды, бул учурда ошонун өзү менен ички тармактар, тармактар аралык жана регионалдар аралык системаларга агылып келүүнү жана трансформациялоону камсыз кылуу менен акчалай капиталды бөлүштүрүү сыяктуу негизги функциялары аткарылат.

Жыйымдарды инвестицияга айландыруу механизмдин мүнөзү алгач, финансы рыногунун өнүгүү деңгээлинен көз каранды.

Өнүккөн өлкөлөрдө коммерциялык банктардын финансылык ортомчулуктагы үлүшү анча чоң эмес. Мисалы, XX кылымдын 80-жылдарынын орто ченинде коммерциялык банктар тарабынан акча ресурстарынын 35 пайызы бөлүштүрүлгөн болсо, 90-жылдары бул көрсөткүч андан да көп төмөндөгөн. Өткөөл мезгилди баштарынан кечирип жаткан өлкөлөрдө акча каражаттарын бөлүштүрүүдө банк сектору басымдуулук кылат. Буга биздин республиканы дагы кошсо болот.

Кыргыз Республикасында банк тутумуна өлкөнүн финансы системасынын бардык активдеринин 80,1 пайызга чейини туура келет.

Коммерциялык банктар Улуттук банктан лицензия алышкан банктык эмес финансы-кредиттик мекемелерди эске албаганда, кредиттик жана депозиттик рыноктордо дээрлик жалгыз финансылык институт болуп саналышат.

Финансылык ортомчулук функциясын жүзөгө ашыруу менен, коммерциялык банктар орчундуу финансылык ресурстарды ийгиликтүү мобилизациялашат жана кайрадан инвестициялашат. Алып көрсөк, банк тутумунун активдери акыркы жылдары (2000-2004-жж.) 12,7 млрд. сомго же 3,5 эседен көбүрөөккө көбөйгөн. Ошондой эле, ИДПга карата активдердин үлүшү 7,2 пайыздан 18,6 пайызга чейин көбөйгөн. Банктардын милдеттенмелеринин дээрлик 4 эсеге жана капиталынын 2,5 эсеге өсүшү (6.1-графикти караңыз) болгон. Банктык ресурстардын көбөйүүсү экономикага берилген кредиттердин көлөмүнүн олуттуу, 6,2 млрд. сомго (274,7 пайыз) өсүшүнө алып келген.

Кредиттик портфелдин жалпы көлөмүнүн бир кыйла салыштырма салмагы 2004-жылы сооданы кредиттөөгө - 49,2 пайыз жана өнөр жайына 17,7 пайыз туура келген. Курулушка жана кыймылсыз мүлктөрдү сатып алууга кредиттер 9,6 пайызды, жеке жарандарга - 9,0 пайызды, транспортко жана байланышка - 2,3 пайызды, даярдоого/кайрадан иштетүүгө жана айыл чарбасына тиешелүүлүгүнө жараша 1,4 жана 1,3 пайызды түзгөн (6.2-график).

Эгерде, коммерциялык банктардын кредиттеринин түзүмүн мөөнөттөр боюнча карай турган болсок, анда биз узак мөөнөттүү кредиттердин көлөмү азырынча олуттуу деле эмес экендигин (6.3-график) жана алардын үлүшү 23 пайызды түзө тургандыгын көрөбүз.

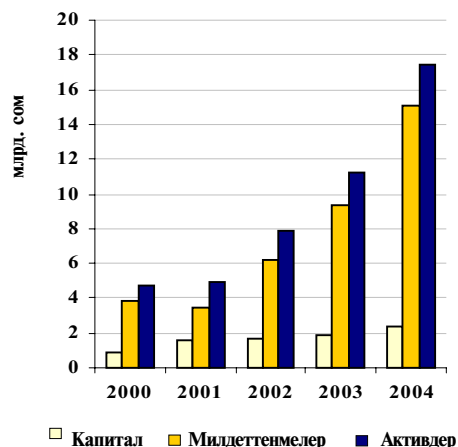
Финансы рыногунун өнүгүп жаткан сегменттеринин бири болуп банктык эмес сектор, анын ичинде Улуттук банктан лицензия алышкан банктык эмес финансы-кредиттик мекемелер жана башка институционалдык катышуучулар саналат (6.4-6.5-график).

Банктык эмес финансылык-кредиттик мекемелер банк сектору менен катар бир кыйла белгилүү ролду ойной баштады. Алар ишкерлердин, фермерлердин өздөрү тарабынан өздөрүнүн күчтөрүн бириктирүү жана өздөрүнүн иштерин өнүктүрүү боюнча алардын биргелешкен жана жекече долбоорлорун инвестирлөөгө жөндөмдүү болгон кредиттик мекемелерди түзүү аркылуу уюштурулат.

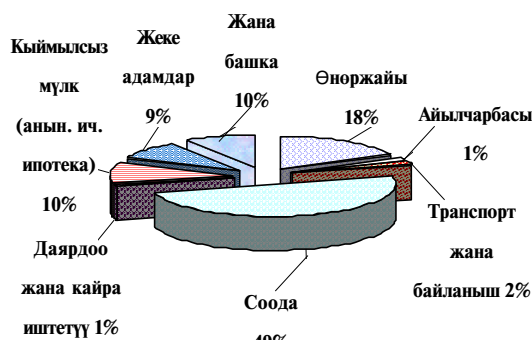
Бул кредиттик мекемелер бүтүндөй айыл чарбасын, өзүнчө тармактарды эмес, райондордогу жана айылдардагы конкреттүү ишкердик структураларды тейлешет. Башкача айтканда, алар жергиликтүү аймактык өнүктүрүүнү тейлешет жана өздөрүн өздөрү башкаруу мүнөзүнө ээ. Кредиттөөнүн бул формасы карыз алуучуларга ыңгайлуу, ылайыктуу жана кредитти жөнөкөйлөтүлгөн схема боюнча алууну сунуштайт. Ошондуктан, азыркы абалды баалоо жана аларды келечекте колдоо саясатын аныктоо максатында, банктык эмес финансы-кредиттик мекемелерди өнүктүрүүгө жана иштерине анализ берүү кызыкчылыгы бар.

2004-жылдын акырына карата банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин чогуу алгандагы кредиттик портфелинде КАФКнын үлүшү 55,1 пайызды, микрофинансылык уюмдун үлүшү - 28,3 пайызды, кредиттик союздардын үлүшү - 16,2 пайызды, ломбарддардын үлүшү - 0,4 пайызды түзгөн. Банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин

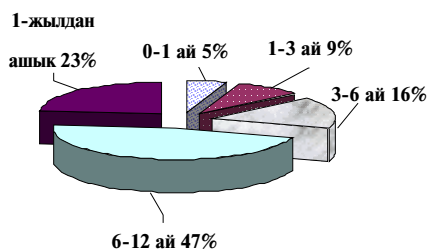
6.1-график. Коммерциялык банктардын активдеринин, милдеттенмелеринин жана капиталынын динамикасы

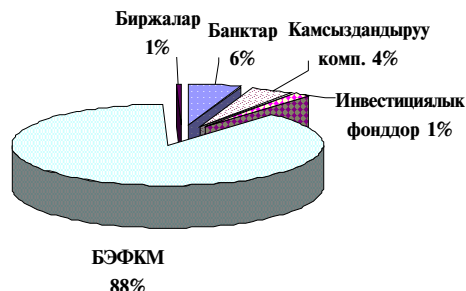
6.2-график. Коммерциялык банктардын кредиттеринин экономиканын тармактары боюнча түзүмү

6.3-график Коммерциялык банктардын кредиттеринин мөөнөттүүлүк боюнча түзүмү

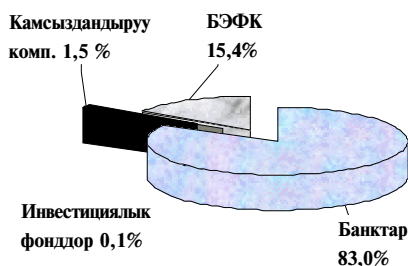

6.4-график. Кыргыз Республикасынын финансы рыногунун түзүмү

6.5-график. Финансылык рыноктун активдер боюнча түзүмү (фондулук рынокту эсепке алуусуз)

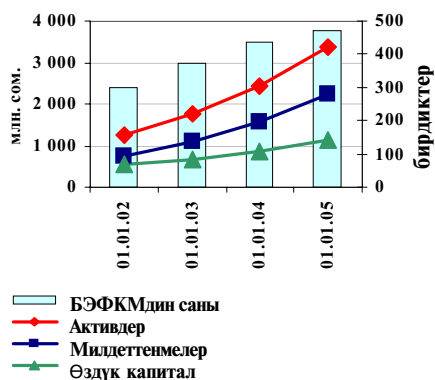

6.1-таблица. Камсыздандыруу уюмдарынын иштеринин көрсөткүчтөрүнүн макроэкономикалык көрсөткүчтөргө карата катышы

(жылдын акырына)

	2000	2001	2002	2003	2004
Активдер, млн. сом	124,90	132,20	176,20	339,45	335,39
Активдер, ИДПга % м-н	0,19	0,18	0,23	0,40	0,36
Камсыз-у төл-н кел. түш. млн. сом	149,90	131,10	143,00	154,90	171,08
Камсыз-у төл-н келг. ИДПга % м-н	0,23	0,18	0,19	0,18	0,18
Калкынын жана башына камсыз-у төлөмдөрүнүн келтирилүүсү, сом	25,45	26,73	35,35	67,39	64,37
Камсыздандыруу төлөм/төлөмбөр.	2,90	1,90	2,30	2,60	5,63

6.6-график. Банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин активдеринин, милдеттенмелеринин жана өздүк капиталынын динамикасы

активдери 3 366 млн. сомду же ИДПга карата 3,6 пайызды түзгөн жана өткөн жылдагыга караганда 39,0 пайызга көбөйгөн. Салыштыруу үчүн: 2001-жылдын акырына карата - чогуу алгандагы активдер 1 260 млн. сомду түзгөн. Өздүк капитал 2001-жылдагыга салыштырмалуу 112,0 пайызга өскөн. Банктык эмес финансы-кредиттик мекемелердин милдеттенмелери 2004-жылдын акырына карата 2 243,1 млн. сомду түзгөн жана 42,8 пайызга өскөн. Уставдык капитал 2001-2004-жылдары 192 пайызга көбөйгөн (6.6-график).

Кредиттөөнүн мөөнөттөрү боюнча бир кыйла салыштырмалуу салмакты (50,2 пайыз) 1 жылдан 3 жылга чейинки мөөнөттөгү орто мөөнөттүү кредиттер ээлеген. Кыска мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү кредиттер тиешелүүлүктөрүнө жараша 38,7 жана 11,0 пайызды түзгөн. Узак мөөнөттүү кредиттердин үлүшү банк секторунда деле жогору эмес.

Кредиттердин тармактар боюнча түзүмү мурдагы жылдардагыдай эле, дээрлик өзгөрүүсүз калган. Кредиттик союздар тарабынан берилген займдардын 56,7 пайызы айылчарбасына, 25,6 пайызы - соодада, 3,3 пайызы өнөржайында, 3,1 пайызы курулушта жана кыймылсыз мүлктөрдү сатып алууда, 1,8 пайызы даярдоодо жана продукцияларды кайрадан иштетүүдө жана 8,7 пайызы ишкердиктин, иштердин жана кызмат көрсөтүүлөрдүн башка түрлөрүндө пайдаланылат (6.7-график).

Кредиттик союздардын капиталы жылдан жылга көбөйүүдө жана бул тенденциянын өзү сакталышы шексиз. Республикада кредиттик союздарды өнүктүрүүгө, дал ушулар аркылуу айылчарба азыктарын өндүрүүгө кошумча каржылоо булактарын реалдуу түрдө алууга мүмкүн болгондуктан, абдан көп көңүл бурулуп жатат. Кредиттик союздардын жардамы аркылуу айыл жеринде чакан жана орто ишкердик өнүгүп жатат, айылчарба продукцияларын өндүрүүнүн сыяктуу эле кайра иштетүүнүн көлөмү өсүп жататат.

Фондулук жана камсыздандыруу рыногу, инвестициялык фонддор ж.б. сегменттерине дыкаттык менен көңүл бурбай коюуга болбойт.

Дүйнөлүк финансы рыногунда камсыздандыруу компаниялары, пенсиялык жана ар кандай инвестициялык фонддор акыркы жылдары өсүүгө ээ болуп жатышат. Айрыкча АКШда, ал жерде банктык эмес финансылык уюмдардын калктан жалпы тартылган каражаттардагы үлүшү 50 пайызды түзөт. Бул уюмдардын чогуу алгандагы активдери 28 трлн. АКШ долларында бааланат. Алардын инвестицияларынын 90 пайыздан көбүрөөгү фондулук рынокторго багытталат²².

ИДПга карата камсыздандыруу компанияларынын активдери, ошондой эле камсыздандыруу төлөмдөрү 2005-жылдын башына карата тиешелүүлүктөрүнө жараша 0,36 жана 0,18 пайызды түзгөн (6.1-таблица). Камсыздандыруу уюмдарына төлөмдөрдүн келип түшүүлөрү 2001-жылдан 2004-жылга чейинки мезгилдерде 14 пайызга көбөйгөн. Эгерде, 2000-жылы камсыздандыруу төлөмдөрүнөн жан башына 25,45 сом туура келсе, 2004-жылы бул сумма 64,37 сомду (2,5 эсеге көбөйүү) түзгөн.

²² Александр Мовсеян, Дүйнөлүк финансы системасын өнүктүрүүнүн азыркы тенденциялары.

Бктыярдуу жана милдеттүү камсыздандыруунун ортосундагы жалпы бөлүштүрүү төлөмдөр (взнос) боюнча тиешелүүлүгүнө жараша, 10 пайызга караганда 90 пайызды, төлөп берүүлөр (выплата) боюнча 29 пайызга караганда 71-пайызды түзгөн.

Жалпы көрсөткүчтөрдүн прогрессивдүү өсүүсүнө карабастан, Кыргыз Республикасынын улуттук камсыздандыруу рыногу азыркы учурда экономикада маанилүү ролду ойной албайт, анткени ал өнүгүүнүн баштапкы этабында гана турат. Ошондуктан, анын банк секторуна салыштырмалуу жыйынтыктары андай деле сезилбейт, ал эми көрсөткүчтөр болсо экономиканын масштабына дагы деле ылайык келе бербейт.

Финансы секторунун дагы бир олуттуу сегменти болуп баалуу кагаздар рыногу саналат. Финансы рыногунун бул сегментин өнүктүрүүгө баа берүү бирдей эмес. Биринчилик рынокко кызыгуу дурус, анын жардамы менен рынокко баалуу кагаздарды жайгаштыруу жүрөт (6.8-график). Жетиштүү түрдө өнүгүп жаткан мамлекеттик баалуу кагаздар рыногунун алкагында корпоративдик баалуу кагаздар рыногунун чабалдыгы өзгөчө байкаларлык. Ошого карабастан, рыноктун бул сегментинде акыркы учурларда олуттуу позитивдүү өзгөрүүлөр дагы байкалган.

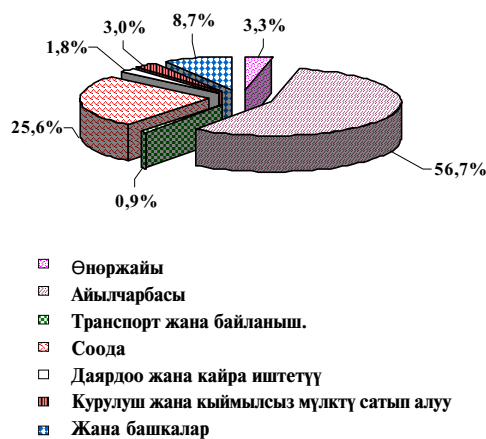
Фондулук рынокто лицензиялуу 3 соода уюштуруучулар аракеттенет, мында Кыргыз Фондулук биржасынын (КФБ) соодасынын көлөмү республикадагы баалуу кагаздарды соодалоонун жалпы көлөмүнүн 86 пайызынан көбүрөөктү түзгөн.

КФБ иштеген он жыл ичинде анын соода аянтында баалуу кагаздар менен 34 145 бүтүм келишилген, алардын суммардык көлөмү 6,3 млрд. сомду түзгөн. Акыркы беш жылда (2000-2004-жж.), келишилген бүтүмдөрдүн санынын азайгандыгына карабастан, алардын көлөмү сомдук эквивалентте эки эсеге өскөн жана КФБ иштеп жаткан бардык учурда эң жогорку көрсөткүч болуу менен 2 209,3 млн. сомго жеткен (6.9-график).

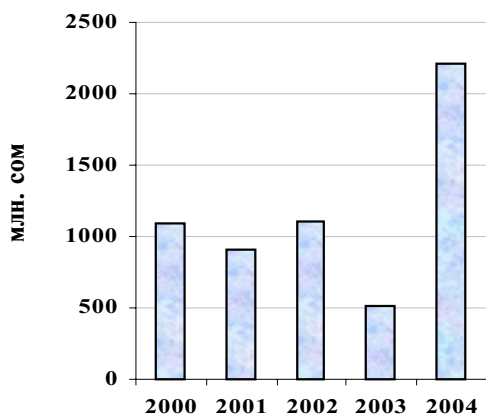
Инвестициялык фонддордун иш-аракеттеринин көрсөткүчү алардын республиканын экономикасына карата бир аз таасири жөнүндө көрсөтүп турат. ИДПга карата инвестициялык фонддордун активдери жана инвестициялары 2004-жылы тиешелүүлүгүнө жараша, 0,016 жана 0,013 пайызды түзгөн. Инвестициялык фонддордун республиканын кирешелерине карата кирешелери дагы өтө төмөн - 0,002%. 2000-2004-жылдар ичинде инвестициялык фонддордун активдүүлүгү төмөндөгөн, бул инвестициялык фонддордун активдеринин, кирешелеринин, ошондой эле инвестициялык салымдарынын төмөндөөсү менен тастыкталат (6.2-таблица).

Фонддордун инвестициялык портфели беш жылдын ичинде 70 пайызга азайуу менен 2005-жылдын башына карата 11,8 млн. сомду түзгөн. Азайып жаткан активдердин структурасында ресурстарды жайгаштыруунун негизги багыты болуп, узак мөөнөттүү инвестициялар (активдердин структурасында 66,8 пайыз) калган. Мында 2000-жылдагы 32,4 млн. сомдон 2004-жылдагы 9,8 млн. сомго чейин олуттуу түрдө кыскаргандыгы белгиленген. Активдердин структурасындагы кыска мөөнөттүү инвестициялар дагы 2000-2004-жылдардагы 6,8 млн. сомдон 2 млн. сомго чейинки төмөндөө тенденциясына ээ болгон. Бардык активдердин 1/4 жакынды ээлеген ликвиддүү активдер 2,5 эсеге кыскарган. 2003-жылдан тар-

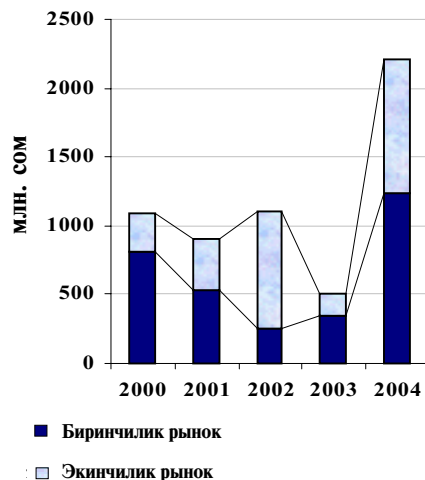
6.7-график. Кредиттик союздар тарабынан экономиканын тармактарын кредиттоо

6.8-график Кыргыз Фондулук биржасындагы сооданын көлөмүнүн динамикасы

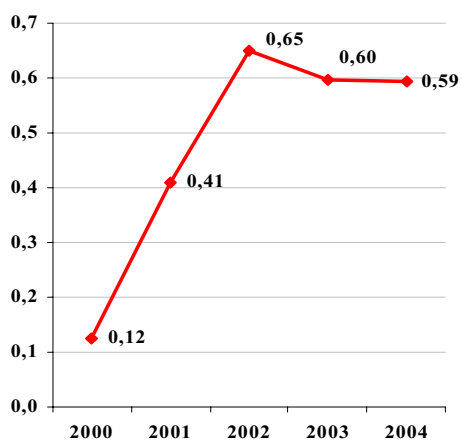
6.9-график. КФБнын биринчилик жана экинчилик рынокторундагы сооданын көлөмүнүн динамикасы

6.2-таблица. Инвестициялык фонддордун иштеринин көрсөткүчтөрүнүн макроэкономикалык көрсөткүчтөргө карата катышы

(жылдын акырына)					
	2000	2001	2002	2003	2004
Активдер, млн. сом	45,2	23,8	21,8	16,1	14,7
Активдер, млн. сом	0,069	0,032	0,029	0,019	0,016
Инвестиц-фонд кирешелери	5,3	1,1	1,4	1,5	
Инвест. фонд киреш., ИДПга% м-н	0,007	0,001	0,002	0,002	
Инвест. фонд инвест., млн. сом	39,2	36,8	14,8	11,2	11,8
Инвест. фонд инвест., ИДПга% м-н	0,060	0,050	0,020	0,013	0,013
Инвест. фонддордун калктын ж-н башына инвестициялары, сом	8,0	7,4	3,0	2,2	2,3

6.10-график. Финансылык иштердин ИДПга салымы, пайыздар

тып инвестициялык фонддордун таза пайдасы терс мааниге ээ болгон, бул өздүк каражаттардын азайуусунун себеби болгон. Рентабелдүүлүк көрсөткүчүнүн анча көп эмес мааниси инвестициялык фонддордун иштеринин жетишээрлик төмөн эффективдүүлүгү жөнүндө айгинелеп турат.

Ошентип, кошумча нарк боюнча чогуу алгандагы ИДПга карата финансылык иштин салымын анализдөө менен, финансылык ортомчулуктун экономикадагы деңгээли бүтүндөй алганда төмөн (6.10-график). Финансылык рынокто акча ресурстарын мобилизациялоо боюнча сыяктууда эле, аларды экономикага жайгаштыруу боюнча дагы алдынкы орун банк секторуна таандык.

Фондулук, инвестициялык жана камсыздандыруу рынокторунун ресурстарды экономикага бөлүштүрүү структурасына карата таасири андай деле олуттуу эмес. Ушуга байланыштуу мамлекеттин камсыздандыруу жана фондулук жана инвестициялык рынокторду өнүктүрүү чөйрөсүндө комплекстүү иш-чараларды өткөрүүсү жакынкы арада ишенимдүү инвесторлорду биздин республиканын финансылык рыногуна тартууга мүмкүндүк берет, бул туруктуу экономикалык өсүштү стимулдаштыруу максатында, экономиканын реалдуу секторунда кайра өндүрүүчү процессти кенейтүүгө алып келет.

VII. АТАЙЫН КАРАЛУУЧУ МАСЕЛЕЛЕР

Накталай акча жүгүртүүнү өнүктүрүүн тенденциясы (Cross Conference -2005 (High Security Printing Conference материалдары боюнча)

2005-жылы Киев шаарында жогорку коргоо басма боюнча эларалык конференция өткөрүлгөн. Конференциянын ишине 26 өлкөдөн 330 делегат катышкан:

- Австриянын, Албаниянын, Болгариянын, Индонезиянын, Казакстандын, Канаданын, Кыргызстандын, Латвиянын, Литванын, Польшанын, Россиянын, Өзбекстандын, Украинанын жана башкалардын борбордук банктарынын өкүлдөрү (14% катышуучу);
- өкмөттүк уюмдардын жана коммерциялык банктардын, ошондой эле Украина Парламентинин өкүлдөрү (7%);
- коммерциялык басма компаниялары (32%);
- корголгон басма үчүн жабдууларды өндүрүүчүлөр (14%),
- корголгон басма үчүн материалдарды өндүрүп чыгаруучулар (27%),
- адистештирилген масс-медианын өкүлдөрү (3%),
- консалтингдик компаниялар (3%).

Конференцияда бардыгы болуп 28 доклад, анын ичинде Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын "Улуттук валютаны өнүктүрүүнүн стратегиялары: келечекке карата ретроспективалар жана пландар" деген темадагы доклады угулду.

Конференция дүйнөдө маалымат технологиялары тездик менен өнүгүп жаткан шартта, саясий жана экономикалык жактан өзгөрүп турган кырдаалдарда корголгон басманын, банкнотторду басып чыгаруу, ошондой эле накталай акчаларды жүгүртүүнүн келечегине арналган.

1. Банкноттордун корголуусу

Эларалык терроризм активдешип жаткан шартта тармакты өнүктүрүүнүн орчундуу учурлары болуп, банкноттордун санкцияланбаган кайра басып чыгаруудан корголушун камсыз кылуунун жаңы каражаттарына басым жасоо саналат. Бул планда банкноттордо микропроцессорлорду (микрочиптерди) жайгаштыруу жөнүндө маселе активдүү талкууланууда, бул акча агымдарына жана транзакцияларына сарасеп салууга мүмкүндүк берет.

Банкноттордун коргоо элементтерин өнүктүрүү тенденциялары оптикалык коргоо элементи катары OVI (боек түстөрдүн кубулуп турушу) каражатынын натыйжалуулугун жогорулатуу менен байланыштуу. Ошол эле учурда голографиялык түрдөгү кайра өндүрүп чыгаруу технологияларынын кеңири таркалышына байланыштуу голограммалардын коргоолоруна ишенимдүүлүк төмөндөгөн.

Соода автоматтарынын, банкоматтарынын жана депозитарийлеринин таркалышы машина аркылуу окуй ала турган элементтерди субстратка (кагаз аралашмасы, суу белгиси, тагтантар), боекко жана прикладдык элементтерге (коргоо булалары, голограммалар ж.б) камтууну талап кылууда.

Украина Улуттук банкынын өкүлүнүн докладында Украина гривнясынын, АКШ долларынын жана евронын көзгө көрүнүүчү коргоо элементтеринин эффективдүүлүгүнө баа берилген. Автордун пикири боюнча, орловдук офсеттик басма, булалардын узундугу боюнча түстөрдү өзгөртүүчү орлов эффекти камтылган коргоо булалары (ГОЗНАК өндүрүшү), OVI боегу, микроперфорация жана иридесценттик боек сыяктуу коргоо элементтери боюнча эффективдүүлүк белгиленүүдө. Коргоо элементтеринин эффективдүү иштешинин далилдөө катары, Украинанын аймагында бети ачылган жасалма акчаларда ушул коргоо элементтеринин окшоштурулуп жасалганы пайдаланылган.

2. Банкноттордун жүгүртүүдө жүрүшүнүн мөөнөттөрүн көбөйтүү

Банкнотторду өркүндөтүүнүн жаңы багыттары болуп, узак мөөнөттү субстратты издеп табуу жана жүгүртүүдөгү акчалардын жогорку сапатында банкноттордун иштетилүү мөөнөттөрүн көбөйтүүнүн ыкмалары саналат. Эки принципалдуу ыкма бар: атайын жогорку сапаттуу кагазда басып чыгаруу жана басуудан кийин коргоо катмары менен каптоо. Кыргызстандын накталай акчаларды жүгүртүүсүндө бул эки типтеги банкноттор бар: банкноттордун бир партиясы басуудан кийин коргоочу лактар менен капталган ыкманы колдонуу менен даярдалган, ал эми башкалары тез эскирбөөчү жогорку сапаттагы кагазда басылган. Улуттук банктын адистери тарабынан азыркы учурда эки түрдөгү банкноттордун накталай акча жүгүртүлүшүнүн статистикалык көрсөткүчтөрүнө анализ жана кадимки банкноттук кагазда даярдалган банкноттордун ушуга окшош көрсөткүчтөрү менен салыштыруу иштери жүргүзүлүүдө. Бул тема Кыргыз Республикасынын Улуттук банкын гана кызыктырбай тургандыгы маалым болууда.

Жүгүртүүнүн шартында ар кандай субстраттарды окуп үйрөнүү менен Европа борбордук банкы дагы алектенүүдө. Россия Федерациясынын Борбордук банкы тарабынан изилдөө уюштурулган, анын максаты болуп, реалдуу жүгүртүүнүн шарттарын лабораторияда моделдештирүү менен бул же тигил фактордун банкноттун эскиришине тийгизген таасирин изилдеп чыгуу жана купюралардын эскиришинин негизги себептерин аныктоо саналат.

Изилдөө көрсөткөндөй, банкноттордун эскирип калышынын негизги себеби болуп, сыртынан кирдеп калуу саналат. Ошентип, банкнотторду басуудан кийинки коргоо купюралардын иштетилишинин мөөнөтүн узартууга кызмат кылат. Адистер эки тараптуу интаглиону пайдалануу банкноттун иштөө мөөнөтүн узартууга гана көмөктөшпөстөн, банкноттун жасалмалуулуктан корголушун көбөйтөт.

3. Стратегиялык ыкма - ар тараптуу кароо

Банкноттор - бул жөн басма продукциясы же жөн эле төлөө каражаты эмес. Банкноттор өзүнүн маңызы боюнча искусство чыгармасы болуп саналат. Саясатташтырылган искусство. Ошондуктан, банкноттордун дизайнын иштеп чыгуу эстетикалык, технологиялык, финансылык жана албетте саясий чөйрөлөрдү ар тараптуу талкуулоо менен тыгыз байланыштуу.

Улуттук валюта, накталай акчаларды жүгүртүүнү уюштуруу системасы өзгөрүп жаткан тышкы шарттарга ылайык өркүндөтүлүүгө тийиш. Кайсы болбосун, жада калса, эң эле жагымдуу өзгөрүү дагы стратегиялык пландаштыруунун предмети болууга тийиш. Нак ачкаларды жүгүртүүдө өзгөрүүлөрдү стратегиялык пландаштыруу эмнени билдирет?

Улуттук валютаны өнүктүрүүнүн стратегиясы төмөндөгү детерминанттарда түзүлүүгө тийиш: 1) өзгөрүүлөрдүн себептери; 2) убактылуу чектер; 3) өзгөрүүлөрдүн субъектилери. Башка сөз менен айтканда, банкноттордо ЭМНЕ ҮЧҮН, КАЧАН ЖАНА КАНДАЙ өзгөрүүлөр болуш керектигин аныктоо зарыл.

Пландаштырылган өзгөрүүлөрдүн себептери планы жүзөгө ашыруунун бул же тигил механизмдерин тандап алууга жол көрсөтөт. Банкноттордун жана монеталардын деноминациялык катарын же дизайнын өзгөртүүнүн потенциалдуу себептерин үч топко бөлүүгө болот:

1) саясий

Европа шериктештиги өлкөлөрүндө еврону киргизүү, Иракта жана Афганистанда жаңы динарларды чыгаруу, Непалда король көз жумгандан кийин банкнотту өзгөртүү буга мисал боло алат. Демек, саясий себептер банкноттун дизайнын жана айрым учурда дизайндын өзүнүн концепциясын түп тамырынан бери өзгөртүүнү талап кылат. Анткени улуттук валюта - мамлекеттин жүзү, визиттик карточкасы.

2) экономикалык

Бул себептер акча бирдигин "татаалдаштыруу" экономикалык максатка ылайыктуулугу менен тыгыз байланышта. Алып көрсөк, 2005-жылдын 1-январынан тартып түрк лирасы алты нөлдү жоготкон, ал эми 2005-жылдын 1-июлунда румыния улуттук валютасы - лейди деноминациялоону жүргүздү. Түркиянын Борбордук банкынын эсептөөсү боюнча, накталай акчаларды өндүрүүгө, транспортировкалоого (басып чыгарылган акчаларды өлкөгө алып келүү) жана иргөөгө сарптоолорду кыскартуунун эсебинен жаңы лираны киргизүүнүн экономикалык эффекти жылына 1,5\$ түзөт²³;

3) технологиялык

Илимий-техникалык революция жана информациялык технологиялардын тездик менен өнүгүүсү банкнотторду стратегиялык пландаштыруу талабын коюуда. "Технологиялык атаандашууда потенциалдуу жасалма акча жасоочулардан бир кадам алдыда болуу" деген принципти жетекчиликке алуу менен борбордук банктар банкноттун катарларынын коргоого жана дизайнларынын концепцияларын мезгил-мезгили менен жаңыртып туруулары тийиш. Интерпол (1997-жылы, Амстердам) эларалык конференциясынын резолюцияларына ылайык, банкнотторду коргоо системасы ар бир 5-7 жылда жаңыртылып турууга тийиш, анткени бул учурда коммерциялык алгылыктуу техникалар жана технологиялар жада калса мурда деле көчүрүп алуудан жана санкцияланбаган кайра басып чыгаруудан коргоонун жогорку деңгээлин камсыз кылган элементтерди дагы кайра өндүрүү үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү кошумчалай алат.

²³ Currency News Vol 3 No1, p.10. The New Turkish Lira - Restoring the Country's Price in its Money.

Улуттук валютанын дизайнына жана коргоо мүнөздөмөлөрүнө тиешелүү чечимдерди кабыл алуу процесси жөнүндө айтпаганда деле, банкнотторду өндүрүү жана басууга чейинки даярдыктар кыйла көп убакытты талап кылат. Ошондуктан, нактамай акчаларды жүгүртүүдө өзгөртүүлөрдү пландаштыруу менен, борбордук банктар адегенде, долбоорду жүзөгө ашыруу үчүн "баштапкы кадамды" туура баалоого тийиш.

Негизинен эки негизги ыкманы бөлүп көрсөтүүгө болот: "эволюциялык" - банкноттордун мүнөздөмөлөрүн акырындык менен жаңыртуу жана "революциялык" - банкноттордун катарларын толук алмаштыруу. Адаттагыдай эле, экономикалык жана саясий өзгөрүүлөр банкноттордун катарын кардиналдуу өзгөртүүнү талап кылат, анткени банкноттордун жасалмалуулуктан корголушун күчөтүү эволюциялык жол менен дагы жүзөгө ашырылат. Кыргызстан банкноттордун катарын толук алмаштыруу сыяктуу эле, улуттук валютаны акырындык менен өркүндөтүү боюнча дагы тажрыйбага ээ.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Экономикалык реформа жана өз алдынча экономикалык саясатты жүргүзүү жөнүндө Программаны андан ары жүзөгө ашыруу үчүн улуттук валютаны киргизүүнүн зарылчылыгы жөнүндө сунушуна ылайык, Кыргызстан Республикасынын Жогорку Совети тарабынан 1993-жылы "Улуттук валютаны киргизүү жөнүндө" тарыхый токтому чыккан, мындан 12 жыл илгери улуттук валюта кабыл алынган учур Кыргызстан үчүн революциялык өзгөрүү болду десек болот. 1993-жылы 10-майда эрте мененки саат 4.00дө кыргыз сому жүгүртүүгө чыгарылган жана Кыргыз Республикасынын аймагында расмий төлөө каражаты болуп калган. Сом менен рубль 1993-жылдын 10-майынан 14-майына чейин бирдей жүгүртүлгөн. 1993-жылы 14-майда кечки саат 6.00 сом республиканын аймагында бирден бир жалгыз мыйзамдуу төлөө каражаты болуп калган.

Улуттук валютаны өркүндөтүү этаптык стратегия боюнча жүзөгө ашырылган:

- 1993-жылы биринчи жолу кыргыз банкноттору пайда болгон ("өткөөл мезгилдеги акчалар", буларды кыска мөөнөттө жана аз сарптоолор менен даярдап чыгаруу зарыл болгон). 1995-жылдан баштап биринчи чыгарылыштагы банкнотторду жүгүртүүдөн акырындык менен алып чыгуу ыкмасы колдонулган (коммерциялык банктардан кассалардын артуусунан келип түшкөн, биринчи чыгарылыштагы банкноттор экинчи чыгарылыштагы банкнотторго алмашылган).

- 1994-жылы жүгүртүүгө "турукташуу мезгилинин банкноттору" чыгарылган, алар өтө жогору болбогон баа менен коргоо элементтерин акылга сыярлык айкалыштыруу принцибине жооп берген.

- 1997-жылы жогорку деңгээлдеги коргоо мүнөзүнө ээ болгон кийинки сериядагы биринчи банкноттор чыгарылган. Бул сериянын калган номиналындагы банкнотторун жүгүртүүгө чыгаруу банкноттун бул же тигил номиналдагы запастарын толуктоо зарылчылыгынын келип чыгышына ылайык, акырындык менен жүзөгө ашырылган.

Дизайндын жана коргоонун концепцияларына ылайык, үчүнчү муундагы банкноттордун сериясы көчүрүп алуу жана полиграфия техникаларын өнүктүрүүнүн заманбап деңгээлине жооп берген жасалмалуулуктан ишенимдүү коргогудай сапатка ээ болууга тийиш. Концепциянын орчундуу учурлары болуп төмөндөгүлөр саналат:

- банкнотторду Кыргызстандын улуттук өзгөчөлүгүн жана тарыхый-маданий салттарын чагылдыруучу эстетикалык дизайны менен жасалма банкноттордон натыйжалуу коргоону айкалыштырууга мүмкүндүк берген комплекстүү ыкма;

- банкнотторду коргоо деңгээлинин көчүрүүчү жана полиграфиялык техникалардын өнүгүү деңгээлине ылайык келүүсү;

- банкнотторду жасалма банкноттордон үч деңгээлде коргоо, ал банкноттордун аныктыгын ар кандай үч деңгээлде текшерүү мүмкүндүгүн камсыз кылат:

- калкка - көмөкчү жабдууларсыз;
- касса кызматкерлерине - жөнөкөй детекторлордун жардамы менен;
- борбордук банктын адистерине - атайын куралдардын жардамы менен
- банкноттордун автоматтык түрдө иргелүүгө ылайыктуулугу;
- жөндүү баадагы оптималдуу сапат.

Бул концепцияга ылайык даярдалып чыгарылган банкноттор биринчи кезекте, пайдалануучулардын бардык категорияларына ыңгайлуу болууга тийиш. Банкноттор анын номиналын жакшылап таанып билүүнү жеңилдетүүчү жекече чен-өлчөмдөргө ээ, жекече суу белгилери жасалма жол менен чыгарууну кыйындатат. Өзүнө таандык болгон түстөр, атайын элементтер көзү начар көргөн адамдардын банкноттун наркын аныктай алуусуна көмөктөшөт, ошондой эле коргоонун башка дагы элементтери бар.

Экинчи чыгарылыштагы банкнотторду даярдоодо пайдаланылган коргоо элементтерине кошумча, үчүнчү муундагы банкноттор 17ден ашык жаңы жана өркүндөтүлгөн коргоо элементтерин камтыйт.

Бирок, илимдин жана техниканын өнүгүүсү банкноттордун коргоочу жана пайдаланылуучу мүнөздөмөлөрүн дайыма өркүндөтүүнү талап кылат. Терс эле эмес, оң маанайда деле болсун, ар кайсы өзгөрүүлөр алдын ала кылдат даярдыкты, ал эми чечимдер болсо - эмоционалдык эмес, рационалдуу ыкманы талап кылат. Бул жарандык аңсезим, мамлекеттик символдор жана улуттук валютаны камтыган тармактар жөнүндө сөз болгондо өтө маанилүү.

4. Накталай акчаларды иргөөгө сарптоолорду үнөмдөө - рационалдуу ыкма

Рационалдуу чечим бир катар критерийлерди жана альтернативалуу мүмкүндүктүн наркын түшүнүү менен кабыл алынган оптималдуу вариантты негиздүү тандоону комплекстүү кароону билдирет. Алып көрсөк, долбоорго нарктык баа берүү банкнотторду өндүрүүнүн наркына эле эмес, аларды өндүрүүгө, транспортировкалоого, иргөөгө карата сарптоолордун негизинде жүргүзүлүүгө тийиш. Банкноттордун наркы сиз жүгүртүү циклынын кайсы жеринде экендиги менен да аныкталат. Башка сөз менен айтканда, керектөөчүлөр үчүн купюра сатып алуу жөндөмдүүлүгү жөнүндө жана аларды бул купюралар аркылуу алмаштырууга мүмкүн болгон товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн ошол саны жөнүндө маалыматты алып жүрүүчү гана болуп саналат. Чекене соода жүргүзүүчү ишканалар үчүн ар бир купюра касса кызматкерлеринин эмгек акыларына төлөөгө, кассалык аппараттарды сатып алууга, кассирлердин иш ордуларын уюштурууга кошумча чыгымдар менен байланыштуу. Коммерциялык банк үчүн бул чыгымдар олуттуу түрдө көбөйөт - накталай акча агымдары бир кыйла татаал жабдууларды, көп сандаган ошондой эле, бири биринен обочо турган иш орундарын талап кылат, демек, баалуулуктарды жана транспорттук чыгымдарды инкассациялоо зарылдыгы орун алат. Борбордук банктын сарптоолору банкнотторду басып чыгаруунун, сактоонун жана жок кылуунун наркына дагы көбөйөт. Европа Борбордук банкынын Төлөө комитети накталай акчаларды иргөөгө жылдык сарптоолорду 50 миллиард евро өлчөмүндө баалайт, бул ИДПнын 0,4%-0,6% түзөт, анын үстүнө 37 миллиард евро банктардын сарптоолоруна туура келсе, ал эми 13 миллиард евро чарба жүргүзүүчү субъектилердин сарптоолорун түзөт. Ошондуктан, накталай акчаларды жүгүртүүнүн төлөө системасынын катышуучуларынын - борбордук банктын, чекене соода ишканаларынын же коммерциялык банктардын биринин гана эмес, бүтүндөй өлкө боюнча накталай акчаларды жүгүртүүнүн бардык субъектилеринин накталай акчаларын өндүрүүгө жана иргөөгө чыгымдарды минималдаштыра тургандай уюштуруу өтө маанилүү. Айрым өлкөлөрдө буга накталай акчаларды иргөөгө жана инкассациялоого адистешкен жана мындай кызматтарды коммерциялык банктарга акы төлөтүү менен көрсөткөн ишканаларды түзүү менен көмөктөшөт. Бул коммерциялык банктарга персоналдарга, ошондой эле банкнотторду жана монеталарды транспортировкалоого жана таңычактоого жана накталай акчаларды иргөө үчүн жабдууларга өздүк чыгымдарын азайтууга мүмкүндүк берет. Мисалга алсак: тыйындык номиналды гана таңычактоого карата Улуттук банктын жылдык сарптоолору 52 миң сомдон ашыкты түзөт.

Жалпысынан, азыркы учурда акчаларды айландыруунун эволюциясы эки тенденциянын таасири астында жүзөгө ашырылууда - (1) чекене соодада сыяктуу эле, банк секторунда дагы автоматташтырылган кассалык кызмат көрсөтүүлөрдү кеңири таркатуу (соода автоматтарын, банкоматтарды жана депозитарийлерди жайылтуу) жана (2) накталай акчаларды иргөө боюнча операциялардын аутсорсинги. Борбордук банктар банкнотторду иргөөгө өздөрүнүн катышууларын банкноттордун-тыйындардын катарын түзүү, өндүрүү жана жок кылуу принциптерин аныктоо менен гана чектелүү жана коммерциялык банктар жана ортомчу ишканалар (инкассатор фирмалары, кассалык борборлор) тарабынан жүзөгө ашырылуучу иргөө жана алмаштыруу функцияларына ишенүү аркылуу азайтып келет. Демек, өзгөрүүлөр банкнотторго коюлуучу талаптарга дагы таасир этет. Банкноттордун жана монеталардын аныктыгын машина аркылуу гана окула турган белгилеринин зор мааниге ээ экендиги өсүүдө. Ошондуктан, банкноттордун дизайнынын жана коргоо концепцияларын өзгөртүү да зарыл.